

DUPKA GYÖRGY

A KOLLEKTÍV BŰNÖSSÉG ELVÉNEK ALKALMAZÁSA A KÁRPÁTALJAI MAGYAROKKAL ÉS NÉMETEKSEL SZEMBEN

VII. FEJEZET

HADIFOGOLYTÁBOROK LÉTREHOZÁSA

1. KATONAI KOMMANDATÚRÁK

A 4. Ukrán Front katonai tanácsának 0036. sz. határozata többek között elrendelte, hogy 1944. november 17-ig Szolyván, Perecsenyben és Huszton egy-egy hadifogoly-átvevőhely (*oroszul: Сборный Пункт Военнопленных – СИП*) létesüljön.

Ezt megelőzően 19 kommandatúrát állítottak fel az alábbi településeken: Ungvár, Munkács, Beregszász, Nagyberég, Huszt, Tiszaújlak, Nagyszőlős, Bátyú, Kövesliget, Perecseny, Poroskovo, Poljana, Szolyva, Szerednye, Kisberezna, Nagyberezna, Ökörmező, Técső, Rahó. Az itt létrehozott kommandatúrák a szovjet katonai közigazgatás elvét alkalmazva szigorú ellenőrzés alatt tartották a körzetükhöz besorolt falvakat. 1944. november 13-án parancsnokaik orosz, ukrán és magyar nyelvű plakátokon kihirdették a városparancsnokságok 2. sz. parancsát, amely a 0036. sz. határozaton alapult. 1944. november 14-16. között ezekben a központokban fogadták az első nyilvántartásba vételre jelentkező magyar és német nemzetiségű férfiakat. Ugyanazon év november 18-án a második regisztrációra jelentkező személyeket fegyveres kísérettel már tovább vitték a regionális gyűjtőhelyekre.

2. REGIONÁLIS ÁTMENETI HADIFOGOLY-ÁTVEVŐ HELYEK

1944. november 17-i határidővel ideiglenes PPV hadifogoly-átvevő helyeket szerveztek, ahol a foglyok tömeges befogadása november 18-án kezdődött és november 20-án fejeződött be. Ezek közül a jelentősebbek:

– Sztrabicsói PPV. A Munkácsról, Bátyúból, Beregszászból, Beregről, Tiszaújlakról érkező hadifoglyokat először ide irányították, majd a Sztrabicsó–Bátyú–Munkács–Szolyva útvonalon a №2. SZPV táborba kísérték őket.

– Zsornavai PPV. Az ide érkező foglyokat Turkára, a №3. SZPV táborba kísérték. Megjegyzés: a novoszelicai №2. SZPV, a szinnai (Snina) №3. SZPV, a homonnai (Humenné) №90. PPV és a csergovi (Čerhov) №66. PPV táborokból Szolyván keresztül Szamborba vitték a foglyokat.

– Huszti PPV. Ide a kövesligeti és a nagyszőlősi (felső-Tisza-vidéki) foglyokat irányították, majd a Huszt–Nagyszőlős–Tiszaújlak–Beregszász–Munkács–Szolyva útvonalon a szolyvai №2. SZPV gyűjtőtáborba kísérték. Ez volt a térség legjelentősebb hadifogoly-átvevőhelye, amit a Felső-Tisza-vidék kapujában, a Huszt város környékén lévő magyar katonai kaszárnyában alakítottak ki. „SZPV Huszt” néven is emlegetik, amely kb. 2 000 fő elhelyezését tette lehetővé. Funkciója abban állt, hogy az egykori máramarosi megye településeiről begyűjtsék a hadifoglyokat, civil férfiakat, később a német származású férfiakat és nőket, akiknek nagy többségét szintén a szolyvai gyűjtőlágerbe kísérték.¹

Az NKVD-parancsnokság felügyelete alá tartozó kárpátaljai, kelet-szlovákiai és Lemberg megyei hadifogoly-táborok listáját a 20. táblázat szemlélteti. Az egyik Mocsalov-jegyzékből megtudjuk (amelyet Krivenkónak, az SZKSZ NKVD HIÜFF főnökének írt), 1944 szeptemberében az 1. Ukrán Fronttól átvették a szambori №22. FHFT, valamint a novoszelicai №1. és a szinnai №3. (HGH) légereket. A 68. sz. HFG felszámolása után, helyette megalakították a 2. sz. szolyvai (HGH) és átszervezték a 22. sz. FHFT szambori légert.

A hadifoglyok, internáltak sokaságából kivonták és elkülönítve őrizték a „szovjetellenes elemeket” akik közül később sokakat likvidáltak. Ezekben a táborokban folyt a toborzás a csehszlovák és a Vörös Hadseregbe, valamint az új magyar hadseregbe. Ivan Turjanica folyamodványa alapján többszáz „tévesen” letartóztatott foglyot hazaengedtek. Ugyanakkor Mocsalov őrnagy 1945. február 2-án utasította a novoszelicai ^{11.}, a szinnai ^{13.} és a ^{122.} szambori légerek parancsnokait, miszerint a továbbiakban „az internáltak szabadlábba helyezésekor semmiféle igazolás nem állítható ki” (40392). Vélhetően azért tette, hogy ezeknek a légereknek ne maradjon írásbeli nyoma.

A szambori elosztó légerben őrzött foglyokat Ukrajna, Oroszország és más köztársaságok munkatáborába szállították. Mocsalov Allahverdijev állambiztonsági őrnagy, a légerek úgynevezett „hadifogoly-diszpécser” Jersov gárdaezredesnek, a SZKSZ NKVD HIÜFF 4-es ügyosztálya vezetőjének küldött jelentéséből (№0256., 45. 01. 29.) megtudhatjuk, hogy végelgyen-

gülésben szenvedő betegeket is továbbküldtek. Ebben a jelentésben Mocsalov arra kérte felettesét, hogy a Vörös Hadsereg hadtápfőparancsnokához nyújtson be igényt „egy egészségügyi szerelvény kiutalására ez év februárja első felében 1 (egy) ezer beteg hátországba való szállítására.”

20. táblázat

Kimutatás a 0036. sz. rendelet végrehajtása során létrehozott hadifogoly-átvevőhelyekről (az 1945. január 20-i állapot szerint)

N ^o	A lágerek megnevezése	Elhelyezése	Befogadó-képessége	A foglyok száma 1945. I. 20-ig
1.	N ^o 22. FPPL/ΦΠΠΠΙ	Szamor**	4 000	5 200
2.	N ^o 1. SZPV/СΠВ	Novoszelica*	1 500	432
3.	N ^o 2. SZPV/СΠВ	Szolyva	8 000	8 946
4.	N ^o 3. SZPV/СΠВ	Snina *	2 000	587
5.	PPV/ΠΠВ (státuszon kívüli, ideiglenes)	Perecseny	4 000	1 533
6.	N ^o 48. PPV/ΠΠВ (átköltözés alatt)	–	–	–
7.	N ^o 90. PPV/ΠΠВ	Humenné*	600	11
8.	N ^o 66. PPV/ΠΠВ	Čerhov *	700	292
Összesen:			20 800	17 001

* Kelet-Szlovákia területén lévő települések; ** Lemberg megyében lévő település. (Sztarij Szamor; Novij Szamor.)

3. A PERECSENYI PPV HADIFOGOLY-ÁTVEVŐHELY

Az Ung völgyében elterülő Perecsenyt 1944. október 27-én foglalta el a 24. lövészadosztály F. A. Prohorov vezérőrnagy irányításával. A bekerített magyar utóvéd csapatrészeket a helyi lakosok közreműködésével fegyverezték le. A hadifoglyok gyűjtőhelyét az egykori magyar kaszárnnyában alakították ki, ahol a magyar katonai közigazgatás 1942-ben börtönt létesített az ukrán baloldaliak és elfogott szovjet partizánok őrzésére.² Az itt létrehozott hadifogolygyűjtőhely 1 500-2 500 fő elhelyezését tette lehetővé. Perecsenyt valószínűleg földrajzi fekvésének köszönhetően választották, mert az Ungvár–Perecseny–Poljana útvonalon, a hegyek között a foglyokat el tudták juttatni a szolyvai gyűjtőlágerbe, a nagyobb kontingenseket pedig az Uzsoki-hágón át gyalogmenetben, katonai kísérettel a szambori elosztó táborba. A szambori és a szolyvai táborokhoz kapcsolódó gyűjtőhely „SZPV Perecseny” néven szerepel.³ 1944.

november 18. – 1945. május 30. között ide szállították az Ung-vidéken, Kelet-Szlovákiában és Észak-Magyarország térségében letartóztatott magyar, német civileket és hadifoglyokat. A szűrőállomás fölött a SZMERS gyakorolt felügyeletet. Itt tartották a vezető beosztású katonatisztek, rendőrtisztek és közigazgatási tisztségviselők, pártvezetők előzetes meghallgatását. A vallatás közben elhunytakat és a hadbíróság döntése alapján kivégzetteket az éj leple alatt a kaszárnya udvarán és a perecsenyi Hurka-hegyen⁴ lévő temetőben, jeltelen sírokban hantolták el. Az ellenőrzött fogolycsoportok nagy részét az Uzsokihágón át gyalogmenetben Szamborba irányították, ahol újabb szűrőesetek át, végül marhavagonokban munkatáborokba szállították őket.

A perecsenyi tábor neve többször előfordul moszkvai levéltárak NKVD-ügyirataiban. Az 1945. január 3-i állapot szerint például a hadifoglyok és internáltak 296 főre csökkentett létszámából 134 magyar, 3 német, 90 csehszlovák, 63 ruszin és ukrán, valamint 6 más nemzetiségű tartózkodott ezen a gyűjtőhelyen.⁵ Az 1944. január 7-i állapot szerint ugyanitt már 1 601 fő volt a hadifoglyok száma.⁶ A 4. Ukrán Front hadtáparancsnoka mellé kirendelt, a hadifoglyok ügyeivel foglalkozó NKVD-osztály egyik főnöke, Mocsalov őrnagy több utasításában szintén szerepel a perecsenyi láger. Feljebbvalóinak küldött hadijelentéseiből derült ki, hogy Perecsenyben magyar katonákat toboroztak a Dálnoki-féle hadseregbe, és a besorozottakat 1945. február 24-én elküldték a Debrecenben formálódó 1. magyar gyaloghadosztályba.⁷ Vannak dokumentumok a magyar hadifoglyok Perecsenybe történő összevonásáról is. 1945. január 2-án Mocsalov őrnagy utasította (№0014.) a szinnai №3. gyűjtőtábor parancsnokát, Dohin századost: „*Utasítást adtam arra, hogy ön küldje Perecsenybe az összes magyar hadifoglyot és internált személyt. Ez azt jelenti, hogy külön utasításig egy magyart sem küldhetnek lágerbe. Ön ugyanakkor azt jelenti, hogy 1944. december 31-én 1 200 főt küldött lágerbe és 626 ember tartózkodik a gyűjtőtáborban, hogy aztán lágerbe küldje őket. Honnan van Önnek ilyen kontingense? Tudomásom van róla, hogy a 2 600 hadifogoly közül mintegy 2 000 fő magyar, és valamennyiüket Perecsenybe kell küldeni.*” Egy másik, a perecsenyi hadifogoly-átvevőhely parancsnokának kiadott utasításában megparancsolja, hogy a magyar katona-jelölteket „*irányítsák gyalogszerrel Debrecenbe a Magyar Önkéntes Hadosztályba való besorolás végett (a hadifogoly-átvevőhelyen szervezett csoportot) a következő útirány szerint: Perecseny, Ungvár, Csap, Kisvárd, Nyíregyháza, Debrecen. Élelmiszeradag – 7 napra, naponta – 30 km. Megérkezés 1945. február 24. Pihenő minden 10 km után, éjszakázás meleg helyiségben.*”

4. A SZOLYVAI №2. SZPV HADIFOGOLY-GYŰJTŐTÁBOR

A 4. Ukrán Front második legnagyobb tábora, postacíme: D-23614⁸. Kedvező földrajzi fekvéséből kiindulva a katonai adminisztráció itt hozta létre Kárpátalja legnagyobb gyűjtőtáborát. Az NKVD 1944. évi titkos és szigorúan titkos iratainak iktatókönyvében olvasható az SZSZKSZ NKVD HIÜFH parancsnok-helyettesének küldött jelentés is (№0857., 1944. 11. 15.), miszerint 1944. október 15-én a Kárpátalját elfoglaló 4. Ukrán Front hadtápterületének ellenőrzésével megbízott NKVD-osztagok a 68. sz. HFH bázisán megkezdték a szolyvai tábor tervezését, miközben Szolyvát csak 1944. október 24-én foglalták el a Ruszin partizán és NKVD-ügynök által vezetett csapatok.

A város határában lévő egykori magyar kaszárnyát minősítették központi hadifogoly-átvevőhelynek, és az NKVD léger-építési terve alapján 8–10 ezer fő befogadására alkalmas tábort alakítottak ki, amely a katonai levéltári dokumentumokban „SZPV-2” fedőnéven szerepel. A magyarság köznyelvében „szolyvai léger”, illetve „szolyvai tábor” néven vált ismertté. 1944 novemberében Jermilov kapitány volt a parancsnoka, 1945 februárjától pedig a tábor felszámolásáig Pankin alhadnagy.

Jermilov parancsnok aláírásával több életmentő igazolást őriztek meg azok a túlélők, akik súlyos betegségük okán hazatérhettek. Ilyen igazolást kapott az ungvári Jancsik Jenő (1918), Hricko Lajos (1904) is. Utóbbi okmányán a következő adatok olvashatók: „*Hadifogoly gyűjtőhely, D-23614 Tábori posta. 1945. január 26. 26/145/29. IGAZOLÁS. Kiállítva Hricko Lajos István polgár részére, született 1904, lakhelye Ungvár, annak igazolására, hogy nevezett légerből szabadult és lakhelyére utazik. A D-23614 T/P sz. katonai alakulat parancsnoka. Aláírás. Körpecsét. Jermilov kapitány.*”

A szolyvai légerparancsnokság korrupt vezetőiről, tisztjeiről is vannak feljegyzések. Például Szalov főhadnagy ügyeletes tiszt (ő kísérte a szolyvai foglyokat a szambori légerbe) a foglyoknak járó élelmiszert szeszes itallal cserélte, ezért elbocsátották az NKVD szerveitől. Fomenko hadbiztossági főhadnagy, a szolyvai gyűjtőtábor nyilvántartási felügyelője meglopta a foglyokat, ezért 10 napi fogságot kapott.

A szolyvai léger akkor vált emberi tragédiák központjává, amikor flekkóti fúsz miatt 1944. december 12. – 1945. január 1. között hivatalosan is egészségügyi zárlatot rendeltek el. A 4. Ukrán Front katonai közegészségügyi főosztályának rendelkezése értelmében a 4292. sz. kórház Munkácsról Szolyvára helyezték át, de a járványos betegség tovább szedte áldozatait. A

2149-es szombori rabkórház, akárcsak a könnyű sérülteket ápoló kórház, hihetetlenül túlszűfolt volt. Mindez a gyűjtő- és elosztóállomások vezetőisége körében komoly aggodalmat váltott ki. A megromlott közegészségügyi-járványügyi helyzet, az elhalálozások számának növekedése és a megtett szervezési intézkedések kapcsán 1944. december 20-tól 30-ig Mocsalov őrnagy több mint 20 jelentést küldött az NKVD felső szerveihez, ettől azonban a szolvai táborba zsűfolt hadifoglyok és internáltak helyzete alig javult.

Mocsalov 1945 januárjában betegszállító szerelvények kiutalását és a betegek ételmiszer-fejadagjának növelését kérte, ám minden maradt a régi-ben, a gyűjtőtáborban uralkodó helyzet javítása érdekében nem történtek intézkedések.

A túlélők ezrek haláláról számoltak be. Vajdaffi G. Z.⁹ ungvári túlélő így emlékszik vissza: „A szolvai lágerben borzalmas volt a helyzet. (...) Majd tifuszbajrány tört ki. Sokan megbetegedtek és elpusztultak. Különösen azok, akik le voltak gyengülve és más szervi betegségük is volt. A csupasz földön aludtunk. Felébredtünk, hát látjuk, hogy halott fekszik mellettünk. De ezeket a halottakat nem adták ki a hozzátartozójuknak. Itt, a lágerben temettük el őket. Hosszú ideig tartott a vesztégzár. Az emberek tömegesen pusztultak. Főleg a flekk- és a hastífusztól. A fertőtlenített túvel mellbe és hátba adott védőoltások keveseken segítettek. Viszont sok esetben okoztak gennyes gyulladásokat, daganatokat, ami szintén halálos kimenetelű volt.”

Nagy Jenő a szolvai láger „dögésze” hasonlóképpen emlékezett a tömeges elhalálozásokra: „Itt, Szolván már a harmadik napon beosztottak a szanitécekhez. Egyik napon a holttesteket pakoltuk a szekérre, a másik napon ástuk a gödröket, hantoltunk.

Két lovas fogat hordta szünet nélkül a halottakat a láger melletti, parknyi nagyságú temetőhelyre. Egy gödörbe húsznál több holtat is beletuszkoltak. (...) Volt olyan, aki még akkor is nyöszörgött, meg is mozdult, amikor hánytuk befelé a földet. Mi mondtuk is az öröknek, hogy húzzuk ki a gödörből. De a katonák erről hallani sem akartak. A levegőbe eresztettek egy-egy figyelmeztető sorozatot. (...) Ebbe a mindennapi látványba az ember úgy belefásult, hogy már semmi sem számított. Nem is volt ereje sajnálkozni, könnyezni. Gépiesen cselekedtünk. Mindenki éhezett. Nem tudtunk normálisan gondolkodni. (...) Aki meghalt, azt csak leírták. (...) Az otthon maradtakhoz ekkor már eljutott a hír, hogy milyen embertelen körülmények közé kerültünk, mert az ételhordó asszonyok hazahordták a szomorú híreket. (...) De ugyan kihez is fordultak volna segítségért?”¹⁰

Az 1922-es születésű B. V. Krehnyak¹¹ szolyvai lakos, a magyar hadsereg egykori tisztje, aki hadifogolyként került a szolyvai gyűjtőtáborba, elmondta: a foglyok halálát különböző fertőző betegségek okozták, illetve a hiányos táplálkozás. Maga a láger a mai Beljajev utcai katonai alakulat állomáshelyén volt. Az ellenségnek számító hadifoglyok holttestét a Verhovina utcai temetőben hantolták el, ahol most benzintöltő állomás van.

P. I. Ruszin szolyvai lakos, a szolyvai láger egykori őre szintén tanúsítja, hogy a lágerben tartózkodó hadifoglyok és internáltak tömeges elhalálozását fertőző betegségek okozták. Állítása szerint a lágerben mintegy 2 000 ember pusztult el. Holttestüket a mai Verhovina utcai benzintöltő állomás területén levő temetőben közös sírba temették. A temető egy részét 1952-ben, az utca rendezése során felszámolták, 1962-ben pedig, a benzinkút építésekor az egész temetőt. A földmunkák során előkerült maradványok jelentéktelen részét újratemették a Verhovina utcai sírba; oda, ahol az első világháborúban elesettek emlékbeliszkje áll.¹²

A szolyvai lágerben 1944. december 14-től 1945. január 1-ig érvényes vesztegzár alatt kialakult helyzetről Mocsalov állambiztonsági őrnagy készített hivatalos igazoló-jelentést (Szigorúan titkos, №001242., 25. 12. 1944.) feletteseinek és az NKVD-csapatok törzsparancsnoksága részére. A tovább terjedő ragályos betegségek megakadályozása érdekében január 1-től meghosszabbította a vesztegzárat, ezért a 0036. sz. rendelet alapján le tartóztatott magyar és német nemzetiségű férfiak hátországba történő evakuálását a karantén felfüggesztéséig leállította. A betegségben elhunytak számát nem említette. Kimutatása szerint ebben az időben a szolyvai lágerben „20 000 hadifogoly zsúfolódott össze, akiknek a többsége fertőzött volt, előfordultak tömeges bélfurug és flekktífuszos megbetegedések.” Itt említette meg, hogy kérésére a szolyvai lágerhez csatolták a 4292. sz. kórházat, amelynek közreműködésével „sikerült feloldani a vesztegzárat.” Megjegyezte, hogy a szolyvai táborból „megszökött 101 ember.”

Mint az ismertetett okmányokból és a túlélők visszaemlékezéseiből kiderül, a szolyvai gyűjtőtáborban bekövetkezett tragédiákat főleg a járvány, a rendezetlen lágerélet, az elégtelen táplálkozás, az orvos- és gyógyszerhiány, a kimerítő munka okozta.

Ilyen körülmények közt a hadifoglyok és internáltak ténylegesen pusztulásra voltak ítélve. A 4. Ukrán Front parancsnoksága, amelynek csapatai ebben az időben nem folytattak aktív harci cselekményeket, nagyobb figyelmet fordíthatott volna a szolyvai gyűjtőtáborban kialakult helyzetre,

sokkal több törvénytelenül letartóztatott civil személyt, illetve hadifoglyot menthetett volna meg. A levéltári dokumentumokból kiderül, más frontok parancsnokai ezeket a kérdéseket a frontviszonyok körülményei közepette önállóan oldották meg: sok foglyot szabadon bocsátottak anélkül, hogy előzőleg a hátszágban lévő lágerekbe küldték volna őket. Az általuk szabadon bocsátottak száma több mint 200 ezerre tehető.

1945. január 21-én Mocsalov őrnagy a szolyvai járvány visszaszorításával kapcsolatban arról tájékoztatta Mehlsiz vezérezredest, hogy az egészségügyi intézkedések következtében 8 korpuszban megszüntették a karantént, ennek köszönhetően 3 443 főt sikerült tovább küldeni a lágerből. Emellett eltörpül a front parancsnokságának és katonai tanácsának több mint 3 ezer kárpátaljai szabadon bocsátását célzó humánus akciója.

A szolyvai láger 1945 tavaszán számolták fel. Ezt megelőzően Mocsalov 1945. március 23-i №0572. parancsa alapján operatív csoportot küldtek a csehországi, az osztrák határhoz közeli „Jervisovicébe, 30 kilométerre Videovicétől”; ezek szerint a hírhedt szolyvai haláltábor ide helyezték át. Mocsalov felterjesztésére Petrov hadseregtábornok a 42. sz. láger parancsnokává Jermilov kapitányt, a volt szolyvai lágerparancsnokot nevezte ki. „Berlin bevételének tiszteletére”, eddigi szolgálatáért Mocsalov őrnagy „köszönétét fejezte ki” Jermilovnak, akinek sok ezer ártatlan kárpátaljai lakos pusztulásához volt köze.

5. A SZAMBORI ÁTVEVŐ-TOVÁBBKÜLDŐ HADIFOGLY-LÁGER

Az NKVD Hadifoglyok és Internáltak Ügyviteli Főosztályához tartozott, parancsnoka Mkervalidze őrnagy volt. Ebben az elosztó lágerben szervezték a hadifoglyok és internáltak marhavagonokban történő továbbszállítását az ország belső munkatáboraiiba. A foglyok nagy része kimerülten, betegen érkezett ide. Az ungvári Juhász Sz. M. így emlékszik vissza: „Engem Sztarij Szamborban abba a lágerbe irányítottak, ahol civileket és hadifoglyokat tartottak. Velük együtt dolgoztam a vasútvonal helyreállításán. Egy bizonyos idő elteltével bennünket, foglyokat, bevagoníroztak, és négy napig utaztunk valamerre. Nem adtak sem inni, sem enni. A csodával határos módon éreztünk meg a kijelölt helyre. Itt is a vasútvonal helyreállításában vettünk részt. Az éhezéstől és a hidegtől valamennyien felpuffadtunk. Sokan munka közben fagytak meg. És a helyszínen betemették őket hóval. S ezzel vége is volt a temetésnek. A munkára vezényelt 500 ember közül csak 350 tért vissza a lágerbe. A többiek ott pusztultak. Azt a helyet, ahol dolgoztunk, a 'halál völ-

gyének' neveztük. Csak nem tudom, hol dolgoztunk. A közelben nem voltak falvak, körös-körül erdő. Én magam kórházba kerültem, a lábam erősen megfagyott. Máig sem érzem a lábujjaimat. A lágerben és a lágerkórházban kétszintes priccseken aludtunk. A deszkák között 10 cm-es rés volt. Csak egy lepedő volt a priccseken, és egy takaró ötünkre. Szorosan egymáshoz bújunk. Ha az egyik megfordult, mündegyikünk követte. Ezekről a deszkáktól olyan felfekvéseket kaptunk, hogy a nyomai még most is láthatók. A kórteremben a kétszintes priccsek a falak mentén helyezkedtek el, ide 14 embert zsúfoltak be. Az én alsó soromban, ahol 35-en voltunk, egyedül én maradtam életben, a többiek meghaltak. Hasmenés, vérhas, kimerültség volt a haláluk oka."

A szabbori lágerre vonatkozó levéltári anyagok igazolják, hogy Mkevralidze őrnagy, a tábor parancsnoka több utasítást kapott feljebbvalótól. Ezek közül említésre méltó Mocsalov őrnagy kiértéskítője¹³ (Szigorúan titkos, №00174.) arról, hogy az 1944. január 20. után Szabborba érkezett új kontingenseket ne internáltaknak minősítsék, hanem letartóztatottaknak, és ezekről a személyekről külön kimutatást kell készíteni. A begyűjtött két kontingens csoportjai közül a 0036. sz. rendelet alapján begyűjtötteket „internáltaknak” nevezték el, míg az SZSZKSZ NKVD №0016. (1945. január 11.) számú parancsa alapján begyűjtötteket „letartóztatottaknak” tekintették. Az internáltakat elkülönített zónában helyezték el, tilos volt bárkivel is érintkezniük, minden személyhez fogoly-kísérő úrlap tartozott, ezek alapján kontrollálták a foglyok mozgását egyik lágerből a másikba. A letartóztatottakat Szelivanovszkij altábornagy, az SZSZKSZ NKVD megbízottjának rendelkezése szerint Mosztiszke városba irányították.

Mint már említettük, a Szabborban fogva tartottakat szakaszonként, marhavagonba préselve a Szovjetunió hátszágában kijelölt munkatáborokba továbbították. A foglyok mozgásáról többek között Mocsalov őrnagy küldött tájékoztató beszámolókat Mehliusz vezérezredesnek. A birtokunkban lévő ügyirat¹⁴ szerint 1945. január 18-án a szabbori vasútállomásról a Dél-Donyecki útvonalon a №47571. szerelvényvel 2 000 hadifoglyot küldtek Sztalino városba. A következő szerelvényt azokkal a foglyokkal töltötték fel, akiket a Kárpátaljai hadifogoly-gyűjtőhelyekről szállítottak Szabborba.

A szabbori lágerben is összeírták a front katonai tanácsa által felmentett foglyok névsorát. 1945. január 6–20. között 2 536 internáltakat engedtek haza, ebből 674 szláv nemzetiségű, 13 zsidó, 1 378 fő 45 éven felüli magyar, 425 rokkant magyar, 3 kommunista, 39 sóbányai szakember, 3 fő pedig a nagyboeszkói vegyikombinát szakembere volt.

Az NKVD №0016. parancsának megfelelően letartóztatott egyének fogadására mind a szolyvai, mind a szambori lágerben felkészültek. Az 1945. február 15-én keltezett egyik ügyirat szerint megérkezett a letartóztatottak első menete. Erről átadási jegyzőkönyv¹⁵ is tanúskodik, amelyben Deribas, a №22. FPPL tábor 2. ügyosztályának vezetője elismeri, hogy a 4. Ukrán Front NKVD Főosztálya képviselőjétől, Szkobljakov őrnagytól 2 183 fős kontingenst vett át, minden letartóztatott kísérő úrlappal rendelkezett. A jegyzőkönyv aláírásait körpecséttel hitelesítették, amelyen a következő felirat olvasható: „NKVD Hadifoglyok és Internáltak Ügyviteli Főosztálya, a Front №22. átvevő-továbbküldő hadifogoly lágere”.

Mocsalov állambiztonsági őrnagy február 28-án utasította¹⁶ (Titkosított ügyirat, №0906.) a szambori tábor műveleti csoportjának parancsnokát a letartóztatottak elhelyezésére és ellátására vonatkozóan, továbbá jelezte, hogy 3-5 nap múlva Szamborba érkezik a Szelivanovszkij altábornagy műveleti csoportjai által begyűjtött 1 000 letartóztatott, akiknek az étkeztetéséhez norma szerint szükséges élelem beszerzését a Szelivanovszkij altábornagy által biztosított teherautók igénybevételével valósítsák meg. A letartóztatottak elszállítása után fennmaradt élelmet a hadifoglyok fenntartására kell fordítani. Az érkező letartóztatottak nyilvántartatásba vételéről, számáról jelentést kért.

A kimutatást készítő Mocsalov őrnagy a megnevezett lágerek túlzásfoltosságának elkerülése érdekében arra hívta fel Kovalcsuk altábornagy, a 4. Ukrán Front SZMERS Kémelhárító Főosztály vezetőjének figyelmét, hogy az úrlappal rendelkező letartóztatott személyekből összeállított kontingeneket ne a felsorolt lágerekben helyezték el, hanem egyenesen Szamborba kísérik őket, ahonnan vagonok és kísérő őrcsoportok igénybevételével juttathatók el a hátszágban kijelölt munkatáborokba.

Az 1945. április 22-i állapot szerint a szambori és a szolyvai láger ellátottsága mélypontra zuhant: a foglyok elszállításához nem volt elegendő vasúti szerelvény, étkeztetési és a járványos betegségek leküzdéséhez szükséges egészségügyi ellátási gondok merültek fel, szembetűnő volt a teljes lerongyolódás. Ezekre a problémákra Mocsalov őrnagy több jelentésben rávilágított, amelyeket feletteseihez, mások mellett Krivenkóhoz, az SZSZKSZ NKVD HIÜFF főnökéhez továbbított. Például: a két tábor „nem volt ellátva ruházati és lábbeli-készlettel a hadifoglyok számára”, továbbá „egyáltalán nem rendelkeznek a ruházat javításához szükséges anyaggal és felszereléssel.”

Mocsalov feljegyzése szerint 1945. február 20-22. közt megkezdődnek a szambori láger áthelyezésével kapcsolatos előkészületek, melynek során a №22. FHG-tábort „Olhovci községbe, 2 km-re Szankitól” költöztetik.

6. A GYŰJTŐLÁGEREK FOGLYAINAK NEMZETISÉGI ÖSSZETÉTELE, ELSZÁLLÍTÁSUK MEGSZERVEZÉSE

Az 1945. január 3-i állapot szerint a 22. sz. frontmelléki hadifogolytáborban (FPPL) és a 4. Ukrán Front más gyűjtőhelyein tartott hadifoglyok és internáltak nemzetiségi összetételéről az alábbi táblázat tanúskodik.

21/A. táblázat

Bővített, összesítő NKVD-kimutatás a 0036. sz. rendelet végrehajtása során létrehozott hadifogoly-átvevőhelyekre internáltak nemzetiségi összetételéről az 1945. január 3-i állapot szerint¹⁷

Lágerek	Internáltak	Németek	Magyarok	Csehszlovákok	Románok	Zsidók	Ruszinok	Zakarpatszkaja Ukrajnaiak	Más nemzetiségűek
№ 22. FPPL/ΦΠΠΠΙ Szombor	3 518	-	3 021	471	-	12	14	-	-
№ 2. SZPV/СІРВ Szolyva	4 969	3	4 042	206	284	130	293	-	11
№ 3. SZPV/СІРВ Sznina	314	-	16	282	-	-	16	-	-
PPV/ΠΠВ Perecseny	199	-	55	86	-	4	-	54	-
PPV/ΠΠВ Csergov	60	-	6	41	-	-	-	13	-
Vasúti helyreállításon dolgozók	2 011	-	1 932	15	50	14	-	-	-
Összesen:	11 071	3	9 072	1 101	334	160	323	67	11

Mocsalov őrnagy a kimutatásokat (Szigorúan titkos, №00146., 1945. I. 16.) a 4. Ukrán Front Hadtápterületét Fedező NKVD-csapatok parancsnoka, Fagyjev vezérőrnagy részére készítette. Kiegészítésként közölte, hogy az 1945. január 3. állapot szerint a 4. Ukrán Front más gyűjtőhelyein tartott 18 002 hadifogolyból és internáltból 8 455 internáltat tartanak fogva. Jelentésében az adatok továbbbontásával találkozunk. Például: a szolyvai lágerben nyilvántartott 8 958 fő közül 4 029 hadifogoly, 4 929 internált; a szombori lágerben 6 576 főből 3 058 hadifogoly, 3 518 internált; a

novoszelicai láger nyilvántartásában 427 hadifogoly szerepelt. 1945. január 15-én bezárólag pótlólag még 358 internáltat fogadtak.

21/B. táblázat

Bővített, összesítő NKVD-kimutatás a hadifogoly-átvevőhelyekre internáltak nemzetiségi összetételéről az 1945. január 3-i állapot szerint¹⁸

Lágerek	Összesen	Németek	Magyarok	Osztrák, francia	Lengyel	Román	Csehszlovák	Ukrán/ruszin	Más nemzetiségek
FPPL/ФППЛ №22. Szambor	6 571	266	5 603	23/10	-	112	418	85	54
№1. SZPV/CPIB Novoszelicá	427	9	17	- / 4	5	10	319	22	41
№2. SZPV/CPIB Szolyva	8 998	58	7 714	- / -	7	310	357	403	149
№3. SZPV/CPIB Szinna	1 470	8	901	1 / 7	12	71	349	32	89
№48. SZPV/CPIB Kroszno város	48	-	6	- / -	1	1	39	-	1
№90. SZPV/CPIB Homonna	51	13	1	1 / 1	2	15	4	8	6
№66. SZPV/CPIB	130	1	44	- / -	-	11	43	21	10
PPV/ППВ Perecseny	290	3	134	- / -	-	-	90	63	-
Összesen:	17 985	358	14 420	25/22	27	530	1 619	634	350

21/C. táblázat

Kimutatás a vasúti helyreállításon dolgozó hadifoglyok és internáltak nemzetiségi összetételéről¹⁹

Összesen	Magyar	Román	Csehszlovák	Más nemzetiségű
2 741	2 520	180	31	10

Az 1945. január 7-i Mocsalov-feljegyzés szerint már 20 512 hadifoglyot őriztek, köztük Horány községben (№66. HFN) 198, Homonna községben (№66. HFN) 51, Perecsenyben (számozás nélküli HFN) 1 601, Szolyván (№2. HGH) 10 674, Szinna községben (№3. HGH) 1 826, Szambor városban (№22. FHFT) 6 162 főt.

A Kárpátokban vasúti helyreállításon dolgozókat is beszámítva megállapítható, hogy 1945. január 3-15. között a térség gyűjtőtáboraiában több mint 23 000

foglyot tartottak. A magyarokon (16 940 fő) és németeken (358) kívül szembeötlően nagy létszámmal voltak jelen csehszlovákok (1 649 fő), románok (710), ukránok/ruszinok (641). A foglyok mintegy fele a szovjetek ellen Kárpátalja, Máramarossziget, Kelet-Szlovákia területén folyó harcokban fogságba esett katona volt. Ettől pontosabb kimutatást az internáltakról nem lehet összeállítani, mivel a hadifoglyok és internáltak nemzetiség szerinti szétválasztása együtt történik. A 21. táblázatban feltüntetett 160 zsidót a náci haláltáborokból való hazatérés után a magyarokkal együtt internálták a szolvai táborba; Mehli sz parancsára később szabadon engedték őket, mint „*tévesen*” letartóztatottakat. A közel 700 ukrán/ruszin egy részét „*létszámkiegészítésként*” kényszerítették a Szolvára, Szamborba tartó menetoszlopokba.

1945. február 9-i jelentésében²⁰ (№0327.) Mocsalov őrnagy részletelesen, dátumokhoz kötvé tájékoztatta Voronovot, az NKVD Hadifoglyok és Internáltak Ügyeivel Foglalkozó Főparancsnokság (HIÜFF) helyettes vezetőjét a fogvatartottokról. Ezek szerint 1945. január elsejére a fentebb említett lágerekben 20 663 fő került őrizetbe. Január közepén ehhez a számhoz hozzáadott 6 366 főt, akiket ebben az időszakban gyűjtöttek be, így az összlétszám 27 029 fő volt. Ebből „*távozott*” (értsd: meghalt) 11 938 fő, a hátszágba 7 045 főt szállítottak. A csehszlovák hadtestnek 183, a Vörös Hadseregnek 177, a felderítő és kémelhárító szerveknek 53 főt adtak át. A vasútjavítási munkálatokhoz beosztott internáltak csoportjából 241 embert szabadlábba helyeztek, 855 főt kórházba utaltak.

1945. február 1-jén 14 091 hadifoglyot tartottak számon.

Egy hónap alatt, 1945. január 8-ig a 48083. sz. szerelvényvel 2 000 főt szállítottak el a 281. sz. lágérbe Volkoviszka állomásra.

1945. január 18-ig a 45571. sz. szerelvényvel szintén 2 000 főt szállítottak el a 280. sz. lágérbe Sztalino állomásra.

1945. január 26-án a 47573. sz. szerelvényvel 2 500 főt szállítottak el a 242. sz. lágérbe Gorlovka állomásra.

545 beteg hadifoglyot különvonattal Penza állomására szállítottak el.

A hadifogoly-szállítások lelassulását Mocsalov a szolvai lágérben tomboló ragályos betegséggel magyarázta. Ebben a karantén alá vetett lágérben 1945. január 1-ig 11 163 embert tartottak fogva. A tifuszos megbetegedések a szambori lágérben is elterjedtek.

1945. január 6-tól 31-ig szabadlábba helyeztek 3 382 főt, ebből szláv nemzetiségű 907 fő, zsidó 21, 45 évnél idősebb magyar 1 795 fő, rokkant magyar 609, kommunista 6, ipari szakember 44 fő volt.

Mocsalov őrnagy azzal zárta jelentését, hogy a járvány miatt elrendelt vesztégár továbbra is tart. Januárban a szolyvai lágerben őrzött hadifoglyok közül több, mint 280 fő betegedett meg sárgaságban. Ezek létszáma 1945. február 1-jén 155 fő volt. A járványos betegségben elhunytak számát a jelentés elhallgatta.

7. NKVD-ELLENŐRZÉSEK A HADIFOGOLY-GYŰJTŐTÁBOROKBAN

Mocsalov őrnagy, a hadifoglyok és internáltak ügyeivel foglalkozó osztály vezetője viszont több jelentésben is tájékoztatta feletteseit a hadifoglyok és internáltak embertelen helyzetéről, amit a fertőző betegségek terjedése és az úgynevezett „helyreállítási munkálatoknál” foglalkoztatott foglyok kegyetlen kizsákmányolása tovább rontott. 1945. január 4-én Mocsalov jelentette Voronov ezredesnek, az NKVD mellett működő, a hadifoglyok és internáltak ügyeivel foglalkozó főosztály helyettes vezetőjének, hogy a Volóc–Munkács közötti vasútvonal helyreállításán dolgozó 45. és 46. sz. vasúti brigádoknak a 2. sz. szolyvai gyűjtőtáborból 1944. november 19-én 5 430 hadifoglyot és internáltat adtak át. Hat hét alatt mintegy 3 ezer ember dőlt ki, közülük sokat rendkívül kimerült állapotban, szakadozott, viselésre alkalmatlan lábbeliben irányítottak vissza a táborba. A munkálatokra kivezényelt hadifoglyok körében igen magas a halandóság. Tények:

„1. 1944. december 4. A 46-os számú vasúti brigádtól visszaküldtek 594 főt, akik közül 373 fő beteg, 209 rendkívül legyengült, 5 lázas beteg, 25 bélhurutos, 32 rühös, 102 ember lábát feltörte a lábbeli. 150 fő mezítláb érkezett meg.

2. 1944. december 19. Borovszkij százados, a 45. sz. vasúti építőbrigád konvoj-parancsnoka kísérté a vonatot a szambori állomásra, hogy több mint 600 embert adjon át a 22. sz. szambori lágerbe. Útközben hatan meghaltak, holttestüket kidobták a sínekre. A lágerbe hozott 610 fő közül 15 fő a kapu előtt lelte halálát, 9 ember pedig azon a napon, amikor átadták őket gyógykezelésre a rabkórházba. 180 ember azonnal kórházi ápolásra szorult. A többiek mind legyengült és kimerült állapotban voltak és legalább két hónapra van szükségük ahhoz, hogy magukhoz jöjjenek.

3. 1944. december 27. A vasúti építőzászlóalj egy szakaszt szállított, amelyből 13 fő meghalt, 89 embert különféle betegségekkel a 2149-es számú rabkórházba szállítottak, és csak 96 rendkívül legyengült embert vett át a láger. A két szakaszban 43 ember megfagott.”

Mocsalov rámutatott, ezek a tények azt bizonyítják, hogy a katonai helyreállítási munkálatok főosztályának vezetői durván megsértik a foglyokkal való bánásmód szabályait.

„Az alultápláltság, a fertőtlenítési intézkedések, és a munkára fogott 2 500 fő orvosi ellátásának hiánya ahhoz vezethet – folytatta Mocsalov –, hogy a jövőben őket sem lehet majd munkaerőként alkalmazni. A munkából betegen és kimerülten visszatért hadifoglyok révén a lágér rabkórháza és a front egészségügyi főosztálya által kijelölt kórházak megteltek. Összesen mintegy 3 ezer embert gyógykezelnek.

Kérem Önt: 1. Vesse fel a Vörös Hadsereg hadbiztosi főosztálya előtt, hogy januárra és februárra a keretet egészítse ki 3 ezer élelmiszer-csomaggal, amire a 4. Ukrán Front hálózatához tartozó rendkívül legyengült és kimerült személyek fizikai felépülése érdekében van szükség.

2. Hogy tehermentesítsük a front kórházait, kérem, vesse fel a Vörös Hadsereg hátországi törzskara előtt, 1945 januárjának második felében küldjenek két, egyenként 800-900 személyes betegszállító szerelvényt.”

Jersov egészségügyi gárdaezredesnek, az NKVD 4. osztálya parancsnokának 1945. január 14-én küldött 0127. sz. jelentésében. Mocsalov ennél is részletesebben írja le az 1944. december 27-i helyzetet:

„1944. december 27. 1 000 hadifogoly közül 200 főt visszaküldtek a lágérbe, mivel fizikai munkára alkalmatlanok. Ezek közül 96 személyt befogadtak a lágérbe, többek között 11 disztrófiás beteget, 43 főt megfagyott testrészekkel, 5 embert gyomor- és bélpanaszokkal, 38 főt egyéb panaszokkal. 89 ember kórházi ápolásra szorul, 15 útközben meghalt. Ez alatt az idő alatt munkavégzés közben 22 ember halt meg.

1945. január 1. A 45-ös számú vasúti brigádtól érkezett egy hadifoglyokból álló 127 fős szakasz. Útközben 12 ember meghalt, 79 főt kórházban ápolnak, 35 főt lágérben helyeztek el.

1945. január 4. A 45-ös számú vasúti brigádtól 704 fős szakasz érkezett. Köztük 350 ember különböző mértékű fagyási sérülésekkel, 63 bélhurutos, 36 egyéb betegségben szenvedő, 71 disztrófiás. Ezen belül 34 fő agonizál, akik közül 12 a vagonokból történt kiszállást követően meghalt, 13 fő pedig az első napokban, még mielőtt a lágér átvette volna őket.

A 46-os számú és a 14-es számú vasúti brigádoktól 1944. november 29-től december 22-ig 1 330 fő érkezett a 2. sz. szolyvai gyűjtőtáborba. Köztük 585 disztrófiás beteg, 48 legyengült személy, 82 bélhurutos, 12 lázas beteg, egy tetves.

Okok: A parancsnokoknak a foglyokkal szembeni felelőtlen magatartása, nem gondoskodtak a megfelelő körülményekről, (a szabad ég alatt tartották őket, rendszerint ott helyezték el őket vagy fűtetlen helyiségben); nem nyújtottak orvosi segítséget, jöllehet a katonai alakulatok számára ezekre a

célokra kiutaltak gyógyszereket; a hadifoglyokat nehéz munkára használták; az egyes számú norma szerint kaptak ellátást.”

Nem nehéz elképzelni az internáltak és betegek tényleges helyzetét, ha azt maga Mocsalov őrnagy ennyire kritikusan értékelte a központnak küldött jelentéseiben.

Megdöböntő adatokat olvashatunk Mocsalov őrnagy 1944. december 27-i 0434. sz. jelentésében, amelyet, a hadifoglyok és internáltak ügyeivel foglalkozó főosztály vezetőségének továbbított. Ebben többek között megnevezi a hadifoglyokat és internáltakat szállító, az ország belsejébe irányított szerelvények számát, és közli, hogy mit viseltek a hadifoglyok és internáltak. Erre nyilván azért tér ki, mert tisztában volt a végeredménnyel: *„48054. sz. szerelvény – 1 001 fő, 81 fő fedetlen fővel, 9 katonaköpeny nélkül, 176 lábbeli nélkül; 48050 sz. szerelvény – 1 440 fő. Lábbelivel 25 százalékukat (azaz mindössze 380 embert), katonaköpennyel 45 százalékukat (azaz 648 embert), alsó fehérművel 20 százalékukat (azaz 288 embert) láttak el; 48051. sz. szerelvény – 1 500 fő. 30 százalékuk alsó fehérmű nélkül van, csak 40 százalékukat látták el katonaköpennyel.”*

Felmerül a gyanú, hogy indulás előtt a foglyokról levétették a lábbelit és a ruházatot. Valójában nem ez történt. Az 1945. március 23-i 0576. sz. jelentésében Mocsalov azt a közegészségügyi-járványügyi helyzetet jellemzi, amely a kárpátaljai magyarok és németek letartóztatását követő első napokban alakult ki a hadifoglyok átvételére szolgáló frontintézmények hálózatában. Jelentésében a következőket írja Petrov altábornagynak, az NKVD mellett működő, a hadifoglyok és internáltak ügyeivel foglalkozó főosztály helyettes főnökének: *„A 2. sz. szolyvai gyűjtőtáborban 1945. december 10-én mintegy 6 ezer internált személyt tartottak fogva lábbeli és téli ruházat nélkül. A gyűjtőtábor kórházaiban mintegy 700 beteget kezeltek. (...) Az átvétellel kapcsolatos munka hátrányos közegészségügyi-járványügyi körülmények közepette zajlott. Az internáltak hiányos öltözettel, kimerülten és betegen érkeztek a gyűjtőtáborba. Még hozzá gyakran érkeztek olyanok, akik flekk- vagy hastífuszban szenvedtek. Az internáltak között sok volt a tüdő-, vese- és szívbeteg. A helyzetet az is súlyosbította, hogy több mint 6 ezer hadifoglyot és internáltat nehéz munkára vezényeltek, a frontszakasz vasútvonalának helyreállítására, ahonnan vagy kimerülten, vagy lázasan tértek vissza a gyűjtőtáborokba, lágerekbe és a kórházakba...”*

1945 áprilisában Krivenkónak, a hadifoglyok és internáltak ügyeivel foglalkozó főosztály főnökének küldött jelentésben Mocsalov többek kö-

zött kitér arra, hogy miért nem volt lábbelijük és ruházatuk az internáltaknak és a hadifoglyoknak: „a/ A foglyok számára a 22. sz. szambori gyűjtőtábor és a hadifoglyok gyűjtőtáborra nem rendelkezett tartalék-ruházattal és lábbelivel; b/ A front mentén elhelyezkedő gyűjtő- és elosztó lágerek, valamint a hadifoglyok gyűjtőtáborai nem rendelkeztek a ruházat és a lábbeli javításához szükséges anyaggal és felszereléssel.”

A kárpátaljai hadkötelesek és hadifoglyok jelentős részét Szolyváról és Szamborból a Minszk megyei Novij Boriszovban felállított 183. sz., úgynevezett „Zöld lágerebe” vitték. Parancsnoka, Noszov állambiztonsági őrnagy az itteni körülményekről többek között így ír 1945. április 21-i 1/1037. sz. jelentésében: „A lágere két részből áll, amely 11 000 ember befogadására alkalmas. A lágere egyes számú részlegének vízellátása úgy történik, hogy a hadifoglyok a Berezina folyóból hordókban hordják a vizet. (...) A lágere az első negyedév folyamán nem kapott burgonyát, sem zöldségfélét. Még nagyobb fennakadások vannak a betegek hússal, cukorral és tejtermékekkel való ellátásában. (...) Január folyamán 2 434 ember érkezett. A létszám 413 fővel csökkent, 405 fő meghalt. A negyedév alatt összesen 3 547 fő érkezett, 169 fő távozott, 2 262 ember meghalt. A negyedév folyamán érkezett kontingensek teljesen eltetvesedtek. Januártól kezdve a zöldségfélét darafélék helyettesítik. Mivel nincs búzaliszt, a disztrófiás betegeknek csak márciustól kezdve adnak fehér kenyeret. (...) Mivel az érkező kontingensek nagyon legyengültek, a foglyokon nem látszik meg a táplálkozás. Valamennyi betegnek van matracra és párnája, a súlyos betegek számára takarón és lepedőn kívül más kellékeket is biztosítottak, amivel a betegek valamennyire meg vannak elégedve. A beérkező kontingensek túlnyomó többsége a súlyos hasmenések miatt legyengült stb. A lágere nem rendelkezik megfelelő egészségügyi személyzettel és a meglévők többsége is képzetlen. (...) A flekkítvfusz behurcolása miatt a lágere folyamatosan fertőtleníteni kell. (...) Mivel a lágere nem tartozik speciális katonai kórházhoz és nincs rá lehetőség, hogy a betegeket kórházba küldjük, a lágere nem áll módjában hatékony orvosi ellátásban részesíteni minden súlyos beteget. A negyedév folyamán három szökés történt, négy magyar nemzetiségű hadifogly részvételével. Minden szökés az erdőben, fakitermelésnél fordult elő. A szökött foglyokat mind elfogták, egyikük az üldözés során életét veszítette. A negyedév folyamán a terv szerinti 52 500 normanap helyett 36 864-et teljesítettek. Noha a ledolgozott napok számát tekintve nem teljesítették a tervet, az összkitermelés mégis megközelíti a tervezettet...”

8. A GYŰJTŐ- ÉS ELOSZTÓTÁBOROKBAN FELTÁRT HIÁNYOSSÁGOK

Az NKVD-tisztek időnként ellenőrizték az internáltak és hadifoglyok helyzetét. Az idevonatkozó jelentésekben bíráló feljegyzéseket találtunk a láger-adminisztráció tisztségviselő személyeiről, a kiszolgáló személyzet felelőtlen magatartásáról, a foglyokkal szembeni, sokszor elítélendő magatartásokról, a részükről elkövetett lopásokról, zsarolásokról. Az ellenőrzést végző Mocsalov őrnagy álláspontja kirajzolódik saját leveléből (OL 18. sz.), amit 1945. január 13-án Jermilov századosnak, a szolyvai gyűjtőtábor parancsnokának írt:

„Személyesen Ön és az Önnek alárendelt állomány igen kevés gondot fordít a hadifoglyok ételmezésének megszervezésére. A pékségek kapacitását nem használják ki teljes mértékben. Napi 5 tonna kenyér helyett gyakran még 3 tonnát sem sütenek. Január 9-én a hadifoglyoknak nem osztottak kenyeret, helyette ellátmányként lisztet kaptak. A hiányos ellátást Ön továbbra is azzal magyarázza, hogy a hadifoglyok sok csomagot kapnak.

Csak rövidlátó ember figyelmét terelhetik el a csomagok, hiszen azok nem érkeznek rendszeresen, csak időközönként és csak kiegészítik bizonyos mértékben az egyes internáltak ételmezését.

Meg kell értenie, hogy a gyűjtőtáborban mintegy 5 ezer hadifogoly van, akik nem kapnak csomagot, hogy nem mindegyik internált kap csomagot. (...)

Vegye komolyan az NKVD ellátmányozási felügyelőisége képviselőinek észrevételeit. Tapintatból azok eleinte lehetnek észrevételek, tanácsok, később azonban megvizsgálják, miképp reagálnak észrevételeikre és felvethetik azon személyek felelősségre vonásának kérdését, akik hanyagságukkal meghiúsítják a hadifoglyok normális ellátását.”

Mint láthatjuk, Mocsalovot elsősorban a tapintatosság aggasztotta, nem a foglyok tömeges pusztulása.

Nem csak Jermilov százados reagált így az NKVD felügyelőiségének észrevételeire. A Mocsalov 1945. május 31-i 081. sz. parancsában olvasható megjegyzések tanúsítják, hogy a szambori 22. sz. lágerben – amelyhez a 2. sz. szolyvai gyűjtőtábor tartozott –, a hadifoglyok és internáltak ételmezésében többször fordultak elő kifogásolható esetek:

„Amikor 1945 márciusában az NKVD ellátmányozási felügyelőisége a 22. sz. sztarij szambori láger ételkészítést ellenőrizte, Grobovoj őrnagy, a láger parancsnoka és Judajev őrnagy, a parancsnok ellátmányozási helyettese figyelmét felhívták arra, hogy a lágerben az előírtnál kevesebb ételkészítést osztanak ki.”

1945. április 27-én a 4. Ukrán Front katonai ügyésze úgyszintén felhívta a 22. sz. láger parancsnokának figyelmét arra, hogy indokolatlanul kevesebb ételmet kapnak a foglyok.

Az NKVD ellátmányozási felügyelősege 1945. május 27-én tartott újabb ellenőrzése megállapította, hogy 1945. május 13-25. között a hadifoglyok 9 936 kg hússal, 2 077 kg zsírral, 346 kg kolbásszal, 249 kg cukorral, 33 638 kg burgonyával kaptak kevesebbet a normánál, azaz 70 százalékkal kevesebb húst és zsírt, 8 százalékkal kevesebb cukrot, 21 százalékkal kevesebb burgonyát és zöldségfélét.

Bár Grobovoj és Judajev felelőtlen magatartása miatt sok hadifogoly betegedett meg és pusztult el, Mocsalov parancsára összes bűnükért csupán tíznapi letartóztatásban részesültek, havi illetményük felének megvonásával.

Mocsalov parancsai a hadifoglyokkal és internáltakkal szembeni kegyetlen bánásmódban vétkesek felelősségre vonásával kapcsolatban szemléltetően bizonyítják, hogy a foglyok élete lyukas garast sem ért.

Február 26-án 0018. számmal Mocsalov a következő tartalmú parancsot adta ki:

„A 2. sz. szolvai gyűjtőtábor parancsnoka, Pankin alhadnagy (Jermilov százados jó oldaláról való bemutatkozásáért a 4. Ukrán Front háterszága parancsnokának parancsára a lengyelországi Jawieszowicze-i hasonló jellegű gyűjtőtábor parancsnokává nevezték ki) 700 hadifoglyot küldött a 22. sz. lágerbe, Olhovciba és a 200 km-es útra 8 napi élelem helyett csak 4 napra elegendőt utalt ki.

Az élelem nélkül maradt hadifoglyok megbetegedtek és legyengültek.

A hadifoglyok 1. sz. gyűjtőtáborának parancsnoka, Fomin százados időnként eltulajdonítja a hadifoglyoknak járó ételmet. Ennek következtében február 13-23. közt 13 fő halt meg.

Mindkettőjüket tíz napra le kell tartóztatni, és le kell vonni alapbérük felét.”

A két parancsnok büntetése is feltételes volt.

Mocsalov 1945. április 10-én kelt, 047. sz. parancsa:

„Szalov főhadnagy ügyeletes tisztként visszaélt szolgálati helyzetével. 1944 decemberében a hadifoglyok Minszk megyei Boriszovba szállítása-kor mint kísérő a foglyoknak járó ételmet szeszes italra cserélte. Nem törődött a hadifoglyok ételmezésével. A vagonokat nem fűtötték.

Ennek következtében útközben 430 hadifogoly megbetegedett, 70 pedig meghalt.

A 3. sz. gyűjtőtáborba történő áthelyezése után is zsarolta a hadifoglyokat, elszedte holmijaikat és értékeiket, a személyi állománnyal együtt tovább iszákoskodott.

Szalov büntetése: húsznapos házi őrizet, letartóztatásának idejére napidíja felének (azaz nem is havi illetményének) levonása. „Az NKVD szerveiből el kell bocsátani.”

A szolvyvai gyűjtőtáborból és a 22. sz. lágérből 1944 decemberében Novij Boriszovba, az ún. „Zöld lágérbe” szállított foglyok közül senki sem maradt életben, csak néhány, rövid gyógykezelés után életét veszített internált kórlapja maradt meg.

Más, hasonló példák, szintén Mocsalov parancsai közül:

„Fomenko hadbiztossági főhadnagyot, aki a 2. sz. szolvyvai gyűjtőtábor nyilvántartási felügyelője volt, Husztra küldték az ideiglenes élelmező állomás főnökéhez, ahol az oda toloncolt internáltak megmotozása során elvette tőlük valutájukat, értékeiket (órákat, gyűrűket). Erről idejében nem készített átvételi jegyzőkönyvet, a mulasztása lopásokhoz, az értékek kicseréléséhez vezetett.”

Fomenko büntetése: tíznapi fogság, havi alaphétre felének levonása.

„A 22. sz. lágér egészségügyi részlegének katonai orvossegédje, laboráns visszaélve szolgálati helyzetével, zsarolta a foglyokat.”

Büntetése: 15 napi fogság, havi bére felének levonása.

Két esetben komolyabb volt a büntetés. Andrej Konsztantyinovics Volovenkót, a 22. sz. lágér ügyeletes tisztjét hétévi szabadságvesztésre ítélték, mivel rendszeresen elkobozta a hadifoglyok személyes tárgyait és értékeit. Grigorij Nyikolajevics Szpiridonovot, a 22. sz. lágér 3. sz. gyűjtőtáborának őrét két hónapra büntetőszázadba küldték, mert rendszeresen eltulajdonította a hadifoglyok használati tárgyait: ellopott két órát, két takarót, 3 méter kockás szövetet, egy paplanhuzatot, 3 párnahuzatot, két pár női harisnyát, egy női ruhát, egy nyakszálát, egy db női trikónadrágot, egy gyermekinget, 44 gombolyag fonalat, 13 méter szalagot, 16 aranytárgyat, külföldi valutát.

9. A „TÉVESEN” LETARTÓZTATOTTAK FELMENTÉSE

Feletteseinek tett jelentéseiben Mocsalov őrnagy következetesen „letartóztatottaknak” vagy „hadifoglyoknak” és „internáltaknak” nevezte a hadifoglyok gyűjtőtáboraikban tartott kárpátaljai polgári személyeket, „*akit a front katonai tanácsának parancsára tartóztattak le*”. Ezzel önkéntelenül rámutatott az akció valódi kezdeményezőire.

Az 1944. november 18-i akció teljesebb megértése céljából fontos szólni a Mehlisz kezdeményezésére elterjesztett „*tévesen*” letartóztatott meg-

határozásról. (Ezt megelőzően az NKVD 1945. január 11-i 0016. sz. parancsa értelmében az internáltakat kötelező volt letartóztatottaknak nevezni.) A megkésített beismerésnek sajnos semmi jelentősége nem volt azok számára, akiket a beláthatatlan GULÁG légereibe vezényeltek, s akik odavesztek; ahogy rokonaik és hozzátartozóik számára sem. A 4. Ukrán Front légereiben, különösen a szolyvai gyűjtőtáborban sánylődők számára azonban Mehlsiz beismerése egyet jelentett az élettel. Mi több, Mehlsiz, aki a magyar és német férfiak 1944. novemberi letartóztatásának egyik kezdeményezője és gyakorlatilag a 0036. sz. rendelet társszerzője volt, utasítást adott „a 4. Ukrán Frontnak a hátszág védelmével megbízott csapatai által tévesen letartóztatottak” szabadon bocsátására.

Mocsalov őrnagy Petrov altábornagynak küldött jelentése eléggé átfogó képet nyújt arról, kiket és hány főt engedtek szabadon a „tévesen” letartóztatottak közül:

„Mehlsiz vezérezredesnek, a front katonai tanácsa tagjának utasítása értelmében szabadon bocsátják a frontokon működő átvevő- és elosztólágerekből és gyűjtőtáborokból azokat a kárpát-ukrajnai állampolgárokat, akiket a 4. Ukrán Front hátszágvédelmi csapatai tévesen tartóztattak le és küldtek lágerbe.”

Mehlsiz utasítására a szláv nemzetiségű személyeket, a zsidókat, a 45 éven felüli magyarokat, a kommunistákat és Kárpátontúli Ukrajna egyes iparvállalatainak szakembereit kellett szabadon bocsátani.

Mocsalov jelentése szerint a felső katonai vezetés először ismerte el, hogy a túlbuzgó NKVD-osztagok szláv nemzetiségűeket is lágerbe kényszerítettek. A „tévesen elfogott és internált kárpátaljai csoportok kiszabadítása” ügyében jegyzéket (1945. I. 1.) írt Jermilov kapitánynak, a szolyvai láger parancsnokának, amelyben utasította, hogy szervezze meg a ruszin, ukrán, cseh, szlovák, zsidó nemzetiségű személyek hazatérését; hangsúlyozta, hogy a lágerből csak azok szabadulhatnak, akik nem voltak csendőrök vagy rendőrök, nem szolgáltak más büntető szerveknél sem, a magyar hadsereg katonájaként nem viseltek tiszti rangot. Nemzetiségi hovatartozástól függetlenül felmentést kapnak a 45 év feletti és az orvosilag igazoltan rokkanttá vált internáltak. Az internált magyar kommunistákat is hazahozzák, ha Zakarpatszka Ukrajna Kommunista Pártja Központi Bizottsága részükre pártigazoló tanúsítványt ad ki. Szabadságlevelet kap a Goloduhin kapitány által kiválasztott 43 szlavinai magyar nemzetiségű sóbányász is. A felsorolt kategóriákba tartozó személyekről 1944. január 4-ig bezárólag

listát kell készíteni, addig is hermetikusan elkülönített, fertőtlenített láger-részben kell őket elhelyezni, ahová betegek, lázas személyek belépése tilos. Kiszabadításuk csak szigorúan ellenőrzött listák alapján engedélyezhető, beleértve azokat a foglyokat is, akik nem gyanúsíthatók szovjetellenes tevékenységgel.

A „*tévesen*” letartóztatott szláv nemzetiségű foglyokról Mocsalov őrnagy külön feljegyzést küldött Mehlsiz vezérezredesnek: „Az 1945. január 5-i állapot szerint a 2. sz. HGH (szolyvai) lágerben fogva tartott szláv nemzetiségű személyek létszáma: ruszin – 412, szlovák – 336, zsidó – 140 fő”.

A bizottság Mocsalov őrnagy és Mehlsiz vezérezredes körültekintő ellenőrzése alatt folytatta a „*tévesen*” letartóztatottak felkutatásával kapcsolatos munkát. Ebben a vonatkozásban figyelemre méltó Mocsalov 1945. január 2-i utasítása (0014.) Jermilov századosnak, a szolyvai gyűjtőtábor parancsnokának:

„Mehlsiz vezérezredes, a front katonai tanácsának utasítása értelmében az internáltak csoportjai (jogtalanul letartóztatottak): a 45 évnél idősebb bármilyen nemzetiségűek, akik képesek a hátszországba menetelni, nem viseltek tiszti rangot, nem szolgáltak a csendőrség, illetve a rendőrség kötelékében és más büntető szerveknél. Javaslom, hogy ezeket a személyeket haladéktalanul különítsék el a többi hadifogolytól. Ha van rá lehetőség, áthelyezésük napjától kezdve külön zónát és karantént kell részükre létesíteni.”

Ugyanazon a napon utasítást (0013.) küldött a szabbori láger parancsnokának, M. K. Mkervalidze őrnagynak is:

„A hazautazás jogával haladéktalanul engedjék szabadon a következő internált személyeket: Szabó Béla, Berkaz Péter, Berkaz Sajtur (Nyilván Artúr – D. Gy.), Kilzaj János, Rejvaz (Révész – D. Gy.) Bertalan, Román Gyula, Kovács Gyula, Pedruk András. Az említett személyek valamennyien Perecsenyből, az utolsó szakasszal érkeztek Önhöz.”

Egyes szabadon bocsátottak neve torzított formában szerepel, de nem ez a lényeg, hanem az, hogy visszanyerték a szabadságukat, és hozzátartozóik körében érthette őket a halál – hiszen valamennyien legyengültek, súlyos betegek voltak.

Mocsalov őrnagy 1945. január 31-én kelt 0269. sz. jelentésében tájékoztatta Petrov altábornagyot, hogy „A 4. Ukrán Front hadtápterülete ellenőrzésének megbízott osztagai által jogtalanul letartóztatott és rendszerünkben fogva tartott kárpátontúli ukrainai polgárok a FFPL és más gyűjtőhelyekről” való szabadlábba helyezését Mehlsiz vezérezredes rendelte el, s az ő utasítása értel-

mében hajtotta végre az általa vezetett alosztály. Felsorolta, hogy milyen kategóriájú, nemzetiségű internáltak szabadultak: 1945. január 6-tól január 30-ig az első csoportban 3 382 fő, ebből 907 szláv, 21 zsidó, 1 795 fő 45 évesnél idősebb magyar, 609 rokkant magyar, 6 kommunista, 41 sóbányász-szakember, 3 szakember a nagybocskói vegyi gyárból.

Mocsalov hasonló adatokat tartalmazó jelentést (0327., 1945. 02. 09.) küldött Voronovnak, az SZSZKSZ NKVD Hadifoglyok és Internáltak Ügyeivel Foglalkozó főosztály helyettes vezetőjének is. Más okmányt, amely ezektől eltérő adatokat tartalmazott volna, nem találtunk, így feltételezhető, hogy a 3 382 fős adat a szabadon bocsátott „*tévesen*” letartóztatottak összlétszámát jelenti. 8 500 internáltból hatósági engedéllyel ennyien kerültek haza.

Érdekes, hogy 140 zsidóból csak 21 fő szabadult, 119 fő további sorsa ismeretlen. A túlélőktől tudjuk, hogy a náci haláltáborokból hazakerült magyar zsidókat és a magyar munkaszolgálatosokat is nagyfokú bizalmatlanság övezte, közülük sokan az internáltak listájára kerültek. A szovjet kémelhárítók beszűkült logikája szerint a haláltáborokat csak azok élhették túl, akik náci szolgálatában ügynökök, besugók voltak. Olekszij Korszun kutató szerint az NKVD, a SZMERS-átszűrések, bizottsági meghallgatások után részben a kommunista vagy falusi, szegény zsidókat engedték haza, a városiakat, akik vagyonosak voltak, visszatartották. Huber Bélától, a kárpátaljai magyar zsidók egyik ismert vezetőjétől tudjuk, hogy az NKVD által kiszemelt egyes zsidóházakból a haláltáborból hazatért tulajdonosokat a lágérbe hurcolták. Főleg Ungváron, Munkácson, Beregszászban, Nagyszőlősen, Huszton és más településeken az üresen álló és az erőszakosan felszabadított zsidó lakásokba, kertesházakba vezető beosztású szovjet tiszteteket, pártfunkcionáriusokat, tisztviselőket és családjukat költöztették be, illetve azokban különböző ügyviteli irodákat nyitottak. Kultikus épületeiket, ingó és ingatlan vagyonukat államosították.

10. KÜLÖNBÖZŐ TÁBORTÍPUSOK

A fentebb elemzett dokumentumok és visszaemlékezések szerint a Kárpátalján begyűjtött hadifoglyokat, letartóztatott katonaköteles civileket többféle és különböző típusú²¹ tábor-rendszerbe hurcolták.

A hivatalosan hadifogollynak²² minősített német és magyar hadsereg katonáit, tisztjeit először a fronthoz közeli „*átvevőállomásokra*” (Perecseny, Huszt, Zsornava), majd a „*gyűjtőállomásokra*” (Szolyva) és „*átvevő-továbbító táborokba*” (Szambor, Sanok, Foksány) irányították.

A fogságbaesett magyar és német katonák közé sorolták és a továbbiakban civil internáltként²³ tartották nyilván Kárpátalján, Kelet-Szlovákiában, Kelet-Magyarországon a 4. Ukrán Front Katonai Tanács 0036. sz. rendelete alapján letartóztatott 18-50 évkorú magyar és német férfiakat.

A szolvyvai gyűjtőtáborba kerültek az SZSZK SZ NKVD 0016. sz. rendelete²⁴ (1945. január 11.) értelmében letartóztatott szovjetellenesnek minősített ama állampolgárok is, akik az elfoglalt területek országaiban (állami és civil szférában) különböző vezető beosztásban voltak, tisztségeket viseltek stb. A nevezett foglyok közül az NKVD-tisztek kiszűrték a nép és a szovjethatalom ellenségeit, akik a haditörvényszék elé kerültek, ezek közül egyeseket, akikre sikerült rábizonyítani, hogy háborús bűnösök, azokat halára ítélték és az ungvári börtönben végezték velük. A többiekre 5-től 25 évig terjedő büntetést szabtak ki. Ők mint politikai foglyok a GULAG táborrendszerébe kerültek.

A hadifoglyokat, a katonaköteles, „*átszűrt*” internáltakat a Lemberg megyei Sztarij Szambor és más átvevő-továbbító táborokból az NKVD Hadifogoly- és Internáltügyi Főparancsnoksága alá tartozó GUPVI-munkatáborokba tehervagonokban, fegyveres kísérettel szállították.

10.1. GUPVI-TÁBOROK

Értekezésemnek nem célja a hadifogoly-történetírás, de a tisztánlátás érdekében fontosnak tartok megvilágítani néhány kérdést.

Először is, az eddig feltárt dokumentumok szerint az NKVD Hadifogoly- és Internáltügyi Főparancsnokságának (GUPVI) felügyelete alá körülbelül 500 hadifogoly táborközpont, több ezer számozott légerrészleg tartozott. A Szovjetunió tagköztársaságait és Oroszország területeit GUPVI-munkatáborokkal hálózták be, többségük a kietlen szibériai síkságokon és a Szovjetunió távolkeleti térségében működött. Az 1941-1953-ban keletkezett és feldolgozott iratok szerint 181 táborközpontban, 35 légerrészlegben²⁵ magyar hadifoglyokat, a Kárpát-medence térségéből begyűjtött internáltakat őriztek. Ebbe a tábor típusba kerültek a Kárpátaljáról a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa 0036. sz. rendelete alapján elhurcolt katonaköteles magyar és német férfiak is.

Az 5 és 10 ezer főnél nagyobb magyar hadifogoly és internált kontingenst a SZU MVD GUPVI 1946. április 8-i állapotot tükröző „*szigorúan titkos*” kimutatása²⁶ szerint Oroszország különböző régióiban, így az ivanovói területen (5 836), a leningrádi területen (5 597), a sztálingrádi

(volgográdi) területen (6 309), a roosztovi területen (7 758), a cseljabinszki területen (5 194), a krasznodari határ menti területen (13 102), a szverdlovszki területen (14 083), valamint a délvidéki krími területen (12 654) helyeztek el. A magyarok tömegesen a SZU tagköztársaságai közül az Ukrán SZSZK odesszai (5 904), a sztálini (Dinyec) (16 209), a vorosilovgrádi (luganszki) (13 045), a kijevi területen (12 225), valamint a Grúz SZSZK településein felállított (5 709) táborokban voltak. A túlélők egybehangzó visszaemlékezése szerint a mostoha körülmények miatt emlékezetesek maradtak számukra a Belarusz SZSZK Minszki területi zöldlágerek (3 597), az Azerbajdzsáni SZSZK (4 093), a Karél-Finn SZSZK (3 276) és a Moldovai SZSZK (3 284) munkatáborai is. A túlzusfolt GUPVI-tábor rendszerben az elhalálózások száma kirívóan magas volt. Ez azzal magyarázható, hogy az NKVD vezetősége az ingyen munkaerő maximális kihasználtságára törekedett, ezzel szemben a foglyoknak nem tudta biztosítani az elégségesnek sem mondható étel- és ruházati ellátmányt, sem az orvosi-egészségügyi ellátást.

Másodszor, az NKVD/MVD felügyelete alá tartozó GUPVI-táborokban fogva tartott hadifoglyokról, nyilvántartásuk rendjéről és egyéb kérdésekről az NKVD által kidolgozott és 1941. augusztus 7-én életbe léptetett Utasítás²⁷ rendelkezett. Fontos tudni, hogy az NKVD a rabokról különböző nyilvántartási űrlapokat, könyveket, dossziékat stb. vezetett be. A kijelölt ímokok, kihallgató tiszték számára szigorúan szabályozták, illetve utasításba adták, hogy ötféle adatfelvételt,²⁸ űrlapot kellett kitölteni, illetve folyamatosan vezetni, a bejegyzéseket állandóan frissíteni. Ezek alapján a rabokról különböző statisztikai jelentéseket készítettek és küldtek a felső vezetés részére. Az egyik moszkvai levéltárból sikerült megszerezni az 1944. november 18-án internált egyik nagybátyám, az egykori budapesti orvostanhallgató, Dupka Elek (Tiszabökény, 1923) személyi dossziéját²⁹, aki a Molotovszki (Perm) terület Szolikamszk környéki 207. sz. főtáborban³⁰ 1945. október 11-ig raboskodott, majd szerencsésen hazatért. Az öt oldalas 41 kérdésre és különböző megjegyzés rovatba a kihallgató tiszt sajátkezűleg, oroszul írta be a válaszokat, amelyből megtudhattam, hogy a szülőfalujában ejtették foglyul a 21 éves egyetemistát, magyar nemzetisége miatt hurcolták el, és Szolikamszk erdőrengetegében fakitermeléssel foglalkozott.

2012. június 27. – július 15. között az uráli kutatóútunk³¹ során a Szolikamszkhoz közeli Azlasz folyó menti, egykori „zöld láger” területét is átszeltük, ahol több hónapon át nagybátyám, és ugocsi, magyarországi sorstársai ennek a lágernek a vendégei voltak. Rózsás János³² és közel száz leventetársa is megfordult ebben a lágerben és itt végelgyengülésben, sok fiatal levente halt meg.

Táblázat az NKVD Hadifogoly- és Internáltügyi Főparancsnokságának felügyelete alá tartozó ama fontosabb hadifogolytáborok jegyzékéről, ahol sok magyar hadifogoly és internált elpusztult és a helyi légertetőben van eltemetve, „nem korábban, mint 1949-ben”³⁵

Köztársaság, tartomány, terület	Tábor, táborrészleg, munkászalóljak (ORB, RB) száma, ahol hadifogolytemetők létesültek	Eltemetett hadifoglyok száma	Eltemetett internál- tak száma
Azerbajdzsáni SZSZK	223., 328., 429., 442, 498. (ORB), 468. (ORB).	389	9
Örmény SZSZK	115.	227	--
Belorusz SZSZK	56., 168., 183., 271., 281., 284., 311., 401., 410.	828	952
Grúz SZSZK	146., 181., 236., 518.	494	(10)
Kazah SZSZK	29., 39., 40., 99., 330.	140	13
Karél-Finn SZSZK	120., 166., 447.,	436	11
Lett SZSZK	350.	6	1
Litván SZSZK	296., 390., 184.	6	-
Moldovai SZSZK	103., 104., 198.	409	31
Üzbég SZSZK	26., 387.	4	-
Észt SZSZK	135., 286.	42	-
Baskír ASZSZK	MVD UPVI részlegei, 130., 319., 1701 R/b.	136	30
Dagesztáni ASZSZK	379.	17	-
Krími terület	299., 241., 417.	1419	35
Mari ASZSZK	171.	1	-
Mordvin ASZSZK	58.	204	-
Észak-Oszét ASZSZK	228., 424., 496 ORB., 1087 R/b	19	101
Tatár ASZSZK	97., 119.	197	8
Udmurt ASZSZK	75., 371.	188	1
Csuvas ASZSZK	3064. krórház	57	-
Krasznodari határterület	148.	542	(13)
Sztavropoli határterület	147., 424.	105	-
Asztrahanyi terület	204.	560	-
Arhangelszki terület	211.	408	-
Brajnszki terület	252., 326.	603	-

Voronyezsi terület	82., 95., 169.	51	-
Vlagyimíri terület	190.	126	-
Vologdai terület	150., 158., 193., 437.	438	24
Gorkijji terület	74., 117., 469.	678	-
Izmaili terület	38.	338	-
Kalinyini terület	216., 384	28	1
Kalugai terület	107., MVSZ 321., ORB.	23	1
Kemerovói terület	503., 525.	102	24
Kirovi terület	101., 307.	1082	-
Kujbisevi terület	234.	200	-
Kurszki terület	145., 395.	396	-
Leningrádi terület	157., 213., 219., 254., 339., 393.	518	16
Molotovi (Permi) terület	207., 366., 1751 R/b.	70	9
Moszkvai terület	UMVD UPVI táborrészlegei, 27., 59., 156., 388., 395., 401., 435., 453., 465., 467., MNSZ 463 ORB.	421	2
Novgorodi terület	270.	197	4
Orjoli terület	263., 406.	83	29
Penzai terület	399.	60	-
Rosztovi terület	182., 251., 356., 430., 475., 1601 R/b., 1602 R/b., 1603 R/b., 1605R/b.	1453	306
Rjazanyi terület	35., 128., 454., MVSZ 325. ORB.	55	1
Szaratovi terület	137., 238., 368., 370.	1063	35
Szverdlovszki terület	84., 153., 200., 245., 313., 314., 318., 376., 377., 504., 523., 531., 1801 R/b.	1455	376
Szmolenszki terület	218., 401.	47	2
Sztálingrádi terület	108., 123., 163., 361., 362., MVSZ 2102. ORB.	813	409
Tambovi terület	64., MVSZ 444 ORB., 188.	3802	2
Tulai terület	53., 323.	772	-
Uljanovszki terület	215.	1	-
Cseljabinszki terület	MVD UPVI részlegei, 1080 R/b., 1651 R/b., 1652 R/b.	126	20
Cskalovi (Orenburgi) terület	235., 260., 1901 R/b., 1902 R/b.	385	5
Jaroslavi terület	276.	29	-
Novoszibirszki terület	199.	73	30
Ukrán SZSZK		7377	4661
Összesen:			7146

Harmadszor, ismertté vált az elhalálozott hadifoglyok nyilvántartásának rendjére, a személyi nyilvántartó okmányok kiállítására vonatkozó NKVD-utasítás³³ is. 1944. augusztus 24-én újabb direktívát adtak ki – a külföldiek számára engedélyezésre került a temetők meglátogatása – a hadifogolytemetők egységesített kijelöléséről és a sír-parcellák méretarányos kialakításáról, a temetési könyvek vezetéséről³⁴. Az 1943-1953 között megfogalmazott nyilvántartó iratok, elhalálozási jegyzőkönyvek, temetési jegyzőkönyvek stb. alapján a donyecki és az uráli kutatócsoportunknak sikerült közel 200 hadifogolytemetőt felkutatni az oroszországi, ukrainai történések közreműködésével. Az eddigi kutatási eredmények szerint mintegy 600-700 ezer magyar hadifogolyból és civilből 200-250 ezerre tehető azoknak a száma, akik idegen földben nyugszanak, köztük több mint 10 ezren kárpátaljaiak.

A fentebb közölt adatokat csupán „*egy 1949-ben végzett GUPVI-felmérésnek köszönhetően elkészült temetői nyilvántartás*”-nak tekintem én is, amely „*39 000 fő elhunytat tartalmaz*”³⁶. A táblázatban megjelenített számoszlop alapján az is kiolvasható, hogy Oroszország légereiben, köztük is a tambovi (3802/2)³⁷, a szverdlovszki (1455/376), a rosztovi (1453/306), a krími (1419), a kirovi (1082) terület bizonyos légereiben a többiekhez viszonyítva a hadifoglyok és internáltak körében magas volt a halálozási arány. A nyilvántartásban tagköztársaságok sorában szembetűnő, hogy Ukrajna (7476/4661) és Belorusszia (828/922) munkatáborai is az NKVD-hivatalnokok komoly hadifogoly és internált veszteségeket könyveltek el. Több korabeli NKVD-jelentés, jegyzőkönyv alapján is megállapítható, hogy főleg az éhség okozta teljes kimerültség, a végzetes járványos betegség, az orvosi ellátás hiánya, az élelmezés szervezatlensége miatt sokezeren dőltek ki örökre a sorból. Elképzelhetetlen viszonyok uralkodtak a túlszűfolt légerek többségében, ahol a munkaező védelmét, megbecsülését a korrupst és felelőtlen parancsnokok az NKVD által kiadott parancsok ellenére sem tudták megszervezni, talán nem is igyekeztek, az emberi veszteségeket lelkismeret-furdalás nélkül leírták, a hiányzó munkáskezeket - mivel volt miből - pótolni tudták.

A táblázathoz még egy megjegyzést fűznék: a foglyok és internáltak esetében a kijelölt táborba érkezés előtti időszakban megszámlálhatalanul sokan pusztultak el, különösen a gyűjtőlágerekben, gyalogos menetoszlopokban, szállítás közben a fűtetlen vagonokban. Ezekről az áldozatokról halálozási statisztikát ritkán, illetve nem állítottak össze, a személyi nyilvántartást csak a céltáborba érkezett foglyokról vezették.

Negyedszer, a hadifoglyok orvosi-egészségügyi ellátásának javítása, a foglyok fizikai állapota megőrzésének, további romlása megakadályozásának, a megbetegedési és halálozási arányok további növekedése megelőzésének céljá-

ból az NKVD GUPVI egészségügyi osztálya³⁸ és más hatósági szervek egy sor intézkedés meghozatalát különböző időkben kiadott utasításokban sürgette, amelyeknek a helyi megvalósítása tekintetében a felelőtlen táborparancsnokok nem jeleskedtek, amelynek következtében százezrek élete végzetes veszélybe került.

Általános negatív jelenségnek könyvelhető el az is, hogy nem volt folyamatos gyógyszerellátás. A felkészült orvosok, jól felszerelt hadifogolykórházak, légereken belüli egészségügyi központok hiánya miatt több helyen kiobbant járványos betegségeket nem tudták időben lokalizálni, felszámolni, amely előidézte a tömeges elhalálozásokat.³⁹

Ötödször, a foglyok élelmiszer- és ruházati ellátmánya terén szintén nagy hiányosságok mutatkoztak, több ízben változtatták az egy főre kiszámított élelmezési normákat, fejadagokat⁴⁰, emiatt a nehéz fizikai munkahelyeken bekövetkezett a teljes végelgyengülés, elhalálozás, mert nem tudták biztosítani a folyamatos kenyérsütést, a kalóriadús melegétel-készítést. Előrelépést az 1944. október 18-án kiadott Kruglov-parancs életbe léptetése hozott, amely a korábbi gyakorlattal szemben valamennyi kategóriában a hadifoglyok számára megszabott munkanormához kötöttek a fejadagok növelését.⁴¹ A hadifogoly átlag kenyérfejadagja napi 400 grammról 600-650 grammra emelkedett. Orosz kutatók szerint a napi élelmiszer-fejadag fele sem jutott el a rabokhoz, a léger adminisztrációja elsikasztotta azt. A hiányos étkeztetés az elvégzendő 10-12 munkaórához kevés volt. Sok rab fokozatosan legyengült, alultápláltság miatt elhunyt. Egy itteni lágert megjárta kárpátaljai túlélő különös módot eszelt ki arra, hogy a gyomra néha mégis tele legyen: *„Nem veszi észre valaki, ha délben megeszik egy fél liter letykót, meg 20 dkg kenyeret, meg 20 dkg kását. Mi kitaláltuk azt a brigádban – voltunk magyarok valami tizenegyen –, hogy fogjunk össze, hogy háromét egy egye meg. Tehát két nap nem eszik. Két nap nem ettiünk, de akkor a háromét megette és észrevette, hogy evett valamit. És ezt már annyira felkapták, hogy nem csak mi csináltuk, hanem a többiek is csinálták.”*⁴²

10.2. MUNKÁS ZÁSZLÓALJAK, MUNKÁS SZÁZADOK (ORB, RB)

A SZU Állami Védelmi Bizottság 1944. december 16-án kiadott 7161. sz. rendelete alapján Bulgária, Magyarország, Románia, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Poroszföld, Felső-Szilézia és Kárpátalja területéről kötelezően jóvátételi munkára, „malenkij robotra” mozgósított, több ezres kontingenseit elsősorban az ukrainai Donyec-medence szénbánya-munkatáboraiiban, másodsorban pedig az Uráli térség ipari övezetében helyezték el.

A SZU NKVD GUPVI 2. számú ügyosztályán az 1946. február 1-jei állapot szerint 26 területen az NKO 80 munkás zászlóaljában 72 364 internáltat vettek nyilvántartásba. Ebből nemzetiségi megoszlás szerint: 53 081 fő német, 1 419 magyar, 1 139 osztrák, 200 erdélyi román, 15 086 ismeretlen nemzetiségű (feltehetően Magyarország lecsatolt területein élő, magyar állampolgárságukat elvesztett kárpátaljaiak, felvidékiek, erdélyiek, délvidékiek stb).⁴³ Hivatalosan mint „mozgósított” (mobilizovannij), „letartóztatott” (aresztovannij), illetve az adott település lakossága közül németként „kivont” (izvlecsennij) személyként kezelték őket, akikkel a szovjet népgazdaság talpra állítása érdekében helyreállítási, termelési és más munkákat végeztek. Az egy-két ezres csoportok nyomait a háborús károkat erősen elszenvedett vidékeken is felfedezhetjük. Különálló, 250-600 fős munkás-zászlóaljakra osztották be őket.

Az 1946. augusztus 1-jei Kruglov-feljegyzés⁴⁴ arra enged következtetni, hogy a hazaindított magyar hadifoglyokon kívül mintegy 200 000 fő az MVD táboraiiban, a kórházakban és a munkászászlóaljokban tartózkodik. A munkára foghatók közül 34 100 főt a széniparban, 36 100-at települések és iparvállalatok építkezésein, 58 800-at az ipari minisztériumok termelésében és az erdőgazdaságban, 6 800-at a színesfémkohászatban,

41 300 főt autótutak és vasutak helyreállításánál és építkezéseknél, 41 2333 főt pedig egyéb munkákon foglalkoztatnak. Egy másik, 1947. március 6-án keltezett Kruglov-feljegyzésben⁴⁵ 20 189 magyar állampolgárságú internáltról találunk említést, akik a Szovjetunió különböző területein lévő munkás zászlóaljokban vannak. Köztük olyan magyar nemzetiségű személyek is, akik már Románia (7179), Csehszlovákia (3287), Jugoszlávia (1438), Németország (465) és más országok állampolgárai. Szerepel közöttük 129 személy is, akik nagyrészt kárpátaljai származásúak (129). A nem magyar nemzetiségű, de magyar állampolgárok közé 4508 németet, 110 zsidót, 39 román, 14 csehszlovákot soroltak.

A különböző, néha egymástól eltérő NKVD-kimutatásokkal az a gondom, hogy nem a teljességet tükröző, összesítő adatokkal van dolgunk, inkább a megjelölt időszakaszokra, állapotra vonatkoznak, több helyen szándékosan összemossák a hadifoglyok és civil internáltak adatait, az elcsatolt magyar területek esetében is adatszűzavar tapasztalható, az egykori magyar állampolgárokat más országok állampolgárai közé sorolják. Többek között a GUPVI-kimutatás 1946. április 8-án⁴⁶ az összes magyar hadifogoly (232 879 fő) közül az MVSZ munkás zászlóaljaiban 1768 főt, 1947. január 9-én⁴⁷ az

MVSZ munkás zászlóaljaiban 937 főt említ. 1947. március 6-án⁴⁸ 20 189 „magyar állampolgárságú internáltat”, 1947. április 1-jén⁴⁹ 12 783 polgári személyt neveznek meg (akiket kivettek a hadifoglyok nyilvántartásából, és áthelyeztek az internáltak nyilvántartásába).

Egy pár oldallal odébb újabb bejegyzések következnek, „*Internáltak: az összes beérkezett – 32 915 fő, ebből 1945 januárja és 1947. április 1-je között összesen eltávozott: – 13 622 fő. Közülük: a) szabadon engedve és hazaindítva – 8 593 fő, b) meghalt – 4 766 fő, c) egyéb eltávozottak (megszökött, letartóztatottak stb.) – 263 fő*”.

Kirívó példa egy másik kimutatás, ahol néminemű pontosítás nélkül „*a német hadsereg állományában átvett*” 1270 „*kárpátaljai ukránnak*”⁵⁰ minősített hadifoglyot is említenek.

Elgondolkodtató a SZU MVD GUPVI parancsnokának⁵¹ kimutatása, amely az 1947. április 1-jei állapot szerint 19 293 fő internáltat jelöl meg, ebből férfi 11 822, nő 7 471. Oroszország területén 3 854 (férfi/2212 és nő/1642) fő tartózkodott, ebből a legtöbben a Rosztovi területen (2 225), Baskírföldön (528), a grozniji területen (291), a moszkvai területen (242), a szverdlovszki területen (178) dolgoztak. Grúziában 1452 (férfi/1 188 és nő/264) főt tartottak számon.

Ukrajna keleti részén, főleg a bányalágerekben 13 983 fő végzett rab-szolgamunkát.

Táblázat. Az internáltak megoszlása Ukrajnában területenként⁵²

Terület	Összesen	Férfiak	Nők
Vorosilovgradi terület	4 909	3 121	1 788
Dnyepropetrovszki terület	920	546	374
Zaporozsjei terület	96	93	3
Sztálini terület	7 995	4 596	3 399
Harkovi terület	63	62	1
Összesen:	13 983	8 418	5 565

Helyszíni adatgyűjtő, tényfeltáró kutatóutunk során azt tapasztaltuk például, hogy az Urálban megszervezett 25 munkás zászlóalj területi és számszerű elhelyezése a következő volt: Szverdlovszk megye 9, Cseljabinszk 6, Perm 4, Orenburg 3, Baskírföld 2, Kurgan megye 1.⁵³

Az uráli régió táboraiiban a hideg elleni védekezés miatt egészen vagy félig földbe vajt, teknő formájú barakokban (egy 80 m hosszú és 8 m széles

barakkban 300 főt szállásoltak el, akik emeletes deszka-priccseken aludtak) helyezték el a rabokat, amit maguknak kellett felépíteniük. Az őrség és a táborparancsnokság szintén földbe ásott házakban, bunkerekben húzódott meg. Nagyobb fogolytömegek (1000-1500 fő) részére téglából építettek szálláshelyeket. A férfiakat és a nőket külön helyezték el. A kiépített táborokon kívül lágerré alakítottak egyéb építményeket is (kolostor, templom, gyárépület, raktár, csűr stb). A tábor területén több más létesítmény, melléképület is volt: adminisztrációs központ, lazaret, raktár, hullaház, pékség, étkezde, tisztálkodási melléképület, fertőtlenítő, latrina, karcser stb.

A GUPVI hadifogoly és internáltakat fogvatartó táboraira jellemző szigorúságot, szabályozást az ORB, RB munkatáborokban nem vezették be, lazább volt az őrizet is, és ami a legfontosabb, a munkás zászlóaljokban lényegesen kevesebb volt az elhalálozás, mert összehasonlíthatatlanul jobb körülmények között dolgoztak. Azonban egyes munkás zászlóaljak veszteséglistájának adatait elemezve szembeötlően eléggé magas az elhunytak száma. Az 1949-re vonatkozó adatok szerint a sztálini (a donyeci területen a 2472 internáltat temettek el, ebből Makajevkán 117, Novij Donbászson 313, a Sznyezsanszki körzetben 315, Micsurinóban 136 fő magyar bányarabot helyeztek örök nyugalomra). A vorosilovgrádi (Luganszk) területen 1872 civil halt meg bányaszerencsétlenségben. Legtöbben a Kagyjjevka (118), Krivorozsje (259), Liszicsanszk (201), Hrusztalnoje (105), Krasznyj Lucs (166), Golubovka (201), Almaznaja (421), Lozovaja-Pavlovka (169) körzetben elhelyezett ORB és R/b lágerek temetőiben nyugszanak.

10. 3. GULAG-TÁBOROK

A szovjet megtorlások időszakát az elmúlt évek során a rehabilitációs bizottság tagjaként alaposan feldolgoztam, ebből a tárgykörből több munkám is megjelent, ukrán és orosz kortárs kutatók nevéhez szintén több publikáció fűződik. Ezért a GULAG-táborokat csak a kárpátaljai magyarságot sújtott 1944-1955-ös retorziók kapcsán érintem és ennek tükrében térek ki néhány lényeges eseményre.

A kárpátaljaiak az első csapást a szovjet totalitárius rezsimtől közvetve, 1938-1941 között szenvedték el, amikor több ezer különböző nemzetiségű fiatal a szovjet propaganda hatására a Szovjetunióba átszökött.⁵⁴ Mélységesen csalódtak, mert tárt karokkal mégsem fogadták, hanem határsértés miatt és kémkedés vádjával az NKVD Különleges Tanácsa 3, 5, 10 évi javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélte őket. Az NKVD GULAG-táborrendszeréhez tartozó uráli, szibériai lágerekben végeztek kényszermunkát.

Kárpátalja elfoglalása után, 1944 novemberétől a szovjet katonai törvény-szék, 1945 januárjától az ungvári Rendkívüli Bíróság és más bírósági testületek az 1944-1953-ban a szovjetizálás idején letartóztatott civilek százait koncepció-s perekben formálisan elítélték, nagy részét a GULAG felügyelete alá tartozó büntetőtáborokban, kényszermunkatáborokban tartották fogva.⁵⁵

Az esetek túlnyomó többségében a szovjet büntetőtörvénykönyv 58. (az USZSZK 54.) paragrafusa és cikkelyei alapján⁵⁶ bárkit 5-10, akár 20-25 évre, sőt, kötél vagy golyó általi halálra is elítélhettek. Ezzel folyamatosan tudták biztosítani a GULAG-táborokban⁵⁷ a rabszolgamunkát végzők utánpótlását. A cikkely alapján Kárpátalján is több száz magyar, ruszin/ukrán, német és más nemzetiségű személyt, különböző felekezetekhez tartozó papot ítéltek el, végeztek ki. A kárpátaljaiak főleg a belső-oroszországi, szibériai javító-munkatáborban, köztük Perm, Vorkuta, Szalehard, Jekatyerinburg, Cseljabinszk, Ufa, Norilszk, Omszk, Karaganda, Novoszibirszk, Krasznojarszk, Tajset, Irkutszk, Szvobadnij, Komszomolszk-na Amure, Habarovszk, Vlagyivosztk, Jakutszk, Magadan körzetében és más településeken raboskodtak.

A GULAG-tábor ezernyi tragikus eseménye közül két rablázadást említek, amelyek szervezői, áldozatai között magyarok is voltak. Az egyik a Kazah SZSZK területén a Kengir, Rudnik, Dzsezsdi, különösen Dzsezgazgan történelmébe is belekerült. 1954 májusában rablázadás tört ki, 40 napig tartott, a belügyisek tankokkal lerohanták, 500 rab halott, köztük volt a turjaremetei Duliskovics Viktor görög katolikus parochus, aki haslövést kapott. A GULAG-táborrendszerében ez volt az első nagyméretű felkelés, 5200 fogoly lázadt fel.⁵⁸

A másik történet a Nyenyec Autonóm Körzetben elterülő Vorkuta szénbányáiban játszódik le, ahol tízezrek végeztek kényszermunkát. A mostoha körülmények miatt 1953. augusztus elsején rablázadás tört ki, amelynek egyik fő szervezője a budapesti Áprily Ferenc⁵⁹ hadnagy, politikai fogoly volt. Gregorovics István a beregsziklasi (Scserbovec) g. kat. templom 25 évre elítélt parochusa egyik levelében leírja a vorkutai rablázadást: „... Az összes láger besztrájkolt, egy egész hétig nem ment ki dolgozni. A többi láger egy hét után feladta a sztrájkot és munkába állt, a mi 10. sz. lágerünk makacsul kitartott. De a nyolcadik nap tragikusan végződött, mert a lágert körülvette a hadsereg, sortüzet nyitottak és így – vagy 60 halott, 200 sebesült láttán – a láger megadta magát. Ekkor esett el egy lett szerzetes és Csépes János kárpátaljai görög katolikus lelkész. A vért tüzőlőfecskendővel mosták le, a halottakat pedig elszállították. A kórházban három napig éjjel-nappal operálták a sebesülteket és szedték ki testükből a golyókat. Ez-

után az életben maradt rabokat szétszórták a többi lágerekbe. Ebben a lágerekben én is a lábamat törtem, s amikor felépültem, átszállítottak a 7-es, majd a 14-es lágerekbe, amelyből aztán szabadultam.”⁶⁰ Dr. Ortutay Elemér paróchus és teológiai tanár is idekerült több görög és római katolikus pap társával Vorkutára. Emlékiratában említi a következő hittestvéreit, köztük Galambos József, Hudra Lajos, Bóbita Miklós, Orosz János, Petenykó István, Zseltsvai Gyula, Szkiba János nevét. Mint írja, továbbá „ az olasz jezsuita P. Leoni, két litván és egy galíciai, Danilo atya, dr. Hazai János ügyvéd, Suta vagy Sata debreceni cigányprimás, Vaszil Bilják horincsevói fiatal ukrán szicista és Böröcz Sándor evangélikus paptestvérem Magyarból... cigány barátunk ott maradt, de mi mindnyájan hazatértünk.”⁶¹

Kárpátalján 129 görög katolikus, több mint 20 református és római katolikus papot a szovjet nép „ellenségévé” nyilvánítottak és ítélték 5, 10, 25 évre, vagyonelkobzásra és 5 év polgári jogvesztésre. Szemtanúk szerint a lágerekben korábbi ateisták is „a hit és a vallás vigasztaló erejét igényelték”. A térség GULAG-táboraiiban raboskodó kárpátaljaiak, köztük Bendász István⁶², az aposztáziát visszautasító felsőveresmarti görög katolikus parochus szenvedéseiről könyvet írt.

A GULAG női lágereiben magyarországi és kárpátaljai politikailag elítélt asszonyokat és lányokat tartottak fogva. Mandrik Erzsébet⁶³ a 14 évesen elítélt viski parasztlány (egy orosz tiszt megerőszakolta, akit később apja agyonvert, majd megszökött, így a KGB 25 évre a lányt ítélte el), Mészáros Sándorné⁶⁴ ungvári pedagógus, és mások külön könyvben kiadott visszaemlékezésekben idézték fel a lágerekbeni túlélésért folytatott élet-halál harcukat. A női táborok közül kiemelkednek a feleséglágerek – oroszul: OLZSIR/Oszobij lager dlja zson izmennyikov rogyini, vagyis a kivégzett, elítélt hazaárulók feleségei számára létesített különleges táborok, a legismertebb és leghírhedtebb „feleségláger” a kazahsztáni Aktyubinszk környékén hozták létre. 2014 májusában a Kazahföldet felkereső Barkaszi Ödön arról értesített, hogy az aktyubinszki OLZSIR-emlékmúzeumban őrzött egyik listán egykor itt raboskodó magyar nők neveire bukkant: Iró Mária Sztepanivna, Kelen-Frid Jolanta Ljudvigovna, Kun Teréz Albertovna, Magyar Jelizabeta Karlovna, Majerhoffer Margarita Marcelovna, Péper Irina Jozsifovna, Rejk Magda Jozsifovna. Feltevésemet igazolja, hogy az orosz hazaárulók asszonyain kívül, a kelet-európai térségből is szállítottak ide politikailag elítélt nőket.

A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjai közül is sokan megjárták a GULAG Urál-vidéki börtöneit, lágereit. Pochil

Bazil nagybocksói parochust a Perm melletti Overjaton, a Káma folyón létesített villanyerőmű építésénél dolgoztatták, majd szabadulásáig fakitermelésen Jekatyerinburg közelében. A Perm megyével határos Komiföldön, a Lemva folyó partján 1918-ban létesült Ábeszben (más néven: Akakija), Inta, Vorkuta települések környékén létrehozott GULAG-lágerekben raboskodott: Bobik Mihály Metód (Felsőkalocsa); Demeter Mihály (Dombostelek); Ivancsó Gyula (Veréce); Lelekács János (Havasköz); Matécsa György (Salánk); Szokol János (Borhalom); Vaszkó Péter (Beregszőlős). A felsoroltakat szén- és rézbányákban, erdőirtáson, építkezéseken dolgoztatták, megrokknva tértek haza.

A görög katolikus parochusok közül az ábeszi javító munkatáborban halt meg Petrik Jenő (Lehóc), Ruszinkó Miklós (Huszt), Kohutics Tivadar (Ungvár). A mártírok névsorában szereplő Ortutay Jenő (Ungvár) az ungvárceholyai templom parochusa egyben magyar országgyűlési képviselő is volt. Az ártatlanul megbüntetett 129 görög katolikus lelkész közül 30 fő halt meg a lágerekben. Az életben maradtak az 1955–1956-os általános szovjetunióbeli amnesztiával szabadultak, azonban egyeseket, például Chira Sándor (Irhóc/Vilhivci, 1897 – Karaganda, 1983) felszentelt püspököt életfogytiglani száműzetésben marasztaltak.⁶⁵ 1945-ben Kárpátalján 48 latin szertartású pap közül 18 főt hurcoltak el kényszermunkatáborba. Főpásztoruk, Pásztor Ferenc (Ungvár, 1880. I. 14. – Tajset, 1951. X. 15.) beregszászi főesperes, Kárpátalja püspöki helynöke valahol Szibériában halt meg.⁶⁶ Szendrey Anita kutatásai szerint a Tajset közelében lévő 20. lágert jelölik meg végső nyughelyül.⁶⁷ Nem tért haza Haklik Sándor (Beregszász, 1893. XII. 19 – 1950) 1916-ban felszentelt pap sem, aki Újlakon és Ráton volt plébános.

Az 1952-ig szibériai munkatáborba került 20 kárpátaljai református lelkész közül hárman nem tértek haza: az eszenyi Balogh Sándor (1891– Szverdlovszk megye, Kercseny, 1948), a benei Narancsik Imre (Csallóközaranos, 1904 – Irkutszk, 1947) és a beregszászi Szutor Jenő⁶⁸ (Kölcsé, 1890. III. 18. – Lemberg v. Irkutszk, 1951?)⁶⁹ A negyedik mártírt, Gecse Endrét (1907–1959) 1958-ban tartóztatták le és az ungvári börtönben kihallgatás közben agyonverték.⁷⁰ A fogoly lelkészek közül a verselő és festegető Forgon Pál⁷¹ viski és Gulácsy Lajos⁷² munkácsi református pap emlékiratot jelentetett meg a lágerbeli megpróbáltatásairól. A tekeházi Zimányi József dugyinkai, norilszki raboskodásáról Hargita Árpád írt könyvet a lelkész feljegyzései alapján.⁷³

A GULAG-kutatók egybehangzó véleménye szerint a mordvinföldi, kolimai, vorkutai és kazahsztáni lágerrendszer a leghírhedtebb koncentrációs táborok közé tartozott. A politikai elítéltek számára Mordvinföldön

kiépített tábor-rendszer volt a legzsúfoltabb.⁷⁴ Potymára és Dubrovlagra, a Mordvin Autonóm Köztársaság délnyugati területén lévő táboregyüttes központjaira még a francia kutatók is felfigyeltek. A két párizsi kutató-történész, Joël Kotek és Pierre Rigoulot közös monográfiájában⁷⁵, melynek mottója a szovjet lágerrendszerre is vonatkozatható: „A táborokat azért találták ki, hogy embereket semmisítsenek meg”.

A Karaganda melletti Karlag, a kazahsztáni táborok együttese az egyik legnagyobb szovjet deportáló helyként ismert. Dzsezkazgan-Rudnyik és Dzsezkazgan-Kengir megtizedelt lakói között igen sok magyar volt. A legismertebbek egyike, a szovjetellenes tevékenység miatt 15 évre ítélt (ebből tízet ült le) Baradlai Pál⁷⁶ (Székesfehérvár, 1920) középiskolai tanár, aki 1953. november 26-án térhetett haza; a lágerben tapasztaltokról önéletrajzi regényt írt, amelyben megemlíti kárpátaljai rabtársait is: Gulácsy Lajos református lelkészt, Tafi Pál jehovista kovácsmestert és Kovács Ferencet. Az utóbbi két rab sorsa ismeretlen. Könyvének epilógusában a következőket írja: „Az a néhány rab, aki hazakerült, a megmaradását részben rendkívül szívós testi adottságának, egy kicsit a vakszerencsének is, de legfőképpen a Sorsnak köszönheti, amely életünket irányítja. Nemo sua contentur – senki sem kerülheti el sorsát. Régi bölcsesség ez, ma is érvényes. És a sorsgyámolító kezére igencsak nagy szükség volt. Mert bennünket, elítélteket rajta kívül senki, semmi nem védett, ki voltunk szolgáltatva teljesen a zarnoki hatalomnak. Ha tétélesen meg akarom nevezni a lágerélet terheit, amelyeket közvetlenül a 'saját bőrünkön' éreztünk, a következőket említem: mint fizikai fájdalom: az éhség és a hideg, mint lelki fájdalom: a reménytelenség. (...) Sztálin halála után egy tágasabb lágerbe irányítottak bennünket, amelyet Magyarországnak neveztek. Ez a láger szűnt meg 1990-ben.”⁷⁷

A GULAG egyéb lágerrei közé sorolom a fegyveres őrizet nélküli munkatáborokat is, amelyekbe az ország pártvezetői szintén olcsó munkaerőt mozgósítottak, például Kárpátaljáról „a kollektív büntetés elve” alapján vagyonuktól megfosztott, kitelepített, „deportált” családokat (főleg német, valamint magyar kulákcsaládokat); a „nemkívánatos” személyeket állandó NKVD-megfigyelés alatt a szibériai Tyumenyben fakitermelésen, illetve Kazahsztánban, az OSZSZK központi és távol-keleti részein különböző munkaterületeken dolgoztatták.

Az 1927-1932. évjáratú katonaköteles magyar, német, ruszin, román és más nemzetiségű kárpátaljai fiatalok ezreit a Donyec-medencei bányászatban, kohászatban foglalkoztatták.

JEGYZETEK:

¹ DUPKA –KORSZUN (1997), i. m. 73. p.

² КУЛАКОВСКИЙ, В. М. (szerk.): *История городов и сел Украинской ССР. Закарпатская область*, Киев, 1982. 360. p.

³ DUPKA-KORSZUN (1997), i. m. 73. p.

⁴ A szlovákiai Stefan Valyo nagyvállalkozó kezdeményezésére 2007-ben a perecsenyi Hurka-hegyen 15 kápolnát és Keresztutat építettek, a hegy tetején 9,5 m magas tölgyfakeresztet állítottak a kommunizmus áldozatainak tiszteletére.

⁵ DUPKA-KORSZUN (1997), i. m.76. p.

⁶ DUPKA-KORSZUN (1997), i. m.81. p.

⁷ DUPKA-KORSZUN (1997), i. m. 84. p.

⁸ DUPKA-KORSZUN (1997), i. m. 16. p.

⁹ DUPKA-KORSZUN (1997), i. m.: 46. p.

¹⁰ NAGY JENŐ (1993), i. m.: 17-18. p.

¹¹ DUPKA-KORSZUN (1997), i. m.: 66. p.

¹² DUPKA-KORSZUN (1997), i. m.: 66. p.

¹³ 343. sz. (TSU./556.) ügyirat, eredeti forrása: Тörténelmi Dokumentumok Kollekciónak Központi Levéltára/ Центр Хранения Историческо-Документальных Коллекций (Moszkva) ЦХИДК -Ф. 425. -Оп. 1. ед. хр. 11. – с. 59.

¹⁴ 345. sz. (TSU/ 558-559.) ügyirat, eredeti forrása: ЦХИДК -Ф. 425. -Оп. 1. -Д. 10. – Л. 69.

¹⁵ 352. sz. (TSU/ 572.) ügyirat, eredeti forrása: РГВА, -Ф. 32885. -Оп. 1. -Д. 247. – Л. 20.

¹⁶ 353. sz. (TSU/ 572-573.) ügyirat, eredeti forrása: ЦХИДК, -Ф. 425. -Оп. 1. -Д. 11. – Л. 121.

¹⁷ 337. sz. (TSU/ 549-550.) ügyirat, eredeti forrása: ЦХИДК -Ф. 425. -Оп.1. -Д. 11. – Л. 6.

¹⁸ DUPKA-KORSZUN (1997), i. m.76. p.

¹⁹ DUPKA-KORSZUN (1997), i. m. 77. p.

²⁰ DUPKA-KORSZUN (1997), i. m. 78-79. p.

²¹ A fontosabb légertípusok közé sorolják az *átvilágító légereket*, ahol mintegy 6 millió fogságba esett, 1945-1947 között a légerből visszatért egykori szovjet katona, tiszt ment át az NKVD-kihallgató tisztek légerszűrőjén, azt vizsgálták, hogy nem szervezték-e be őket kémtevékenységre, nem követtek-e el bűncselekményt. A 4. Ukrán Front hatáskörében Perecsnyben hasonló átvilágító táborot állítottak fel.

A kolhoztagadók részére *kuláklégereket* alakítottak, oda hurcolták a kárpátaljai kulákokat is. Ezeket csak Sztálin halála után számolták fel.

²² Lásd a hadifogoly-szabályozást a SZU-ban: a Szovjetunió Népbiztosok Tanácsa 1941. július 1-jén a 1798-800. t. sz. határozatával léptette életbe a hadifoglyokról szóló rendeletét, amely részben az 1907. évi hágai és az 1929. évi genfi egyezmények egyes megállapításait is figyelembe veszi. A 97 pontból álló genfi konvencióval szemben ez a rendelet 31 pontban fogalmazza meg a hadifogoly-szabályozást. A II. világháború alatt 1954 áprilisáig több millió külföldi hadifogolyra vonatkozóan a Vörös Hadsereg, az NKVD/MVD alaprendeletként alkalmazta, melynek alapján végrehajtási utasításokat adott ki. A rendelet hatályban volt addig, míg az SZSZKSZ területén hadifoglyok tartózkodtak. Forrás: A 4. sz. ügyirat (ЗУН/38-39.), eredeti forrása: ЦХИДК.-Ф. 425 л.-Оп. 1. Спр. 1. Арк. 140. Копія. Машинопис. Magyar nyelven leközölve: 1. A Szovjetunió Népbiztosok Tanácsának 1798-800. t. sz. határozata a hadifoglyokról szóló rendelet elfogadásáról. (Moszkva), 1941. július 1. Titkos. Rendelet a hadifoglyokról. In: Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban. i. m. 55-59. p.

²³ Lásd a hadifogolyként kezelt internáltak szabályozása a SZU-ban: a *Szovjetunió Népbiztosok Tanácsa 1941. július 1-jén a 1798-800. t. sz. határozatával léptette életbe a hadifoglyokról szóló rendeletét*, amely az internáltakkal is foglalkozik. A legfontosabb változás az, hogy a rendelet az internált *civil személyeket is hadifogolyként kezelte*. A rendelet nyíltan kimondja: „*Hadifogolynak minősülnek:*

a) a SZU-val hadiállapotban lévő államok fegyveres erejéhez tartozó mindazon személyek, akik katonai tevékenység során estek fogságba, továbbá ezen országoknak a SZU területére internált polgári személyei.

b) *Az ellenség fegyveres erejéhez nem tartozó fegyveres alakulatok tagjai, ha nyíltan fegyvert viselnek,*

c) *Az ellenség hadseregét és hadiflottáját megfelelő engedéllyel kísérő polgári személyek (tudósítók, szállítók stb.) ha a katonai tevékenységek során fogságba esnek.*” Forrás: Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban. i. m. 55. p.

²⁴ Forrás: lásd a Beria-jelentést, 29. sz. ügyirat (ЗУН/83-85.), eredeti forráshelye: ГАРФ, -Ф. 9401.-Оп. 2. Спр. 95. Арк. 253-255. Особлива папка. N-1-1. Копія. Машинопис.

²⁵ Hivatalos NKVD láger-lista, ahol magyarok is raboskodtak, eredeti forráshelye: РГВА, -Ф. 1. -п. 1. In: *Венгерские военнопленные в СССР: Документы 1941–1953 годов.* i. m. 411-416. p. Magyarul kiadott változata: 1. A SZU NKVD/MVD hadifogolytáborainak jegyzéke, ahol magyar hadifoglyok is tartózkodtak 1943-1955 között. In: Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban. i. m. 487-490.

²⁶ Lásd Krivenko altábornagy jelentését: 87. A Szovjetunió Belügyminisztériuma Hadifogly és Internáltügyi Főparancsnokságának „*Kimutatása a Belügyminisztérium táboraiban lévő magyar hadifoglyokról az 1946. április 8-i állapot szerint.*” In: Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban. i. m. 351- 354. p.

²⁷ Lásd: Szoprnyenko vezérőrnagy utasítását: 5. sz. ügyirat (ЗУН/40-47.), eredeti forráshelye: РГВА Ф. 1п. Оп. 5е. Д. 2. Л. 2об. 10 об. 95. Типографский экз. Опубликовано. *Военнопленные в СССР 1939-1956. С. 159-168: Венгерские военнопленные в СССР: Документы 1941–1953 годов.* i. m. 58-70. p. Magyarul kiadott változata: 2. A Szovjetunió Belügyi Népbiztossága 001067. sz. parancsa a szovjetunió Belügyi Népbiztossága hadifogolytáboraiiban a hadifoglyok fogvatartásának és nyilvántartásának rendjére vonatkozó utasítások kihirdetéséről. Utasítás az NKVD táboraiban fogva tartott hadifoglyok nyilvántartásának rendjéről. Utasítás a hadifoglyok tartásának rendjéről az NKVD táboraiban. In: Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban. i. m. 60-73.

²⁸ Lásd az adatscsoportokat tartalmazó űrlapokat:

I. *Szállítmánylista* – a hadifoglyok és internált polgári személyek csoportjának névsora. A lap felső részén az indulási és a rendeltetési helyet tüntették fel. Táblázatának hét oszlopa a következő bejegyzésekből állt: 1. Sorszám, 2. Vezetéknév, személynév, apja neve, 3. Nemzetisége, 4. Születési éve, helye, 5. Anyakönyvi száma, 6. Rangja és tisztsége, 7. Szolgálati megjegyzések.

II. *Nyilvántartó könyv* – a GUPVI táborba érkezett rabok adatait tartalmazta: 1. Sorszám, 2. A táborba érkezés dátuma, 3. Vezetéknév, személynév, apja neve, 4. Születési éve, helye, 5. Anyakönyvi száma, 6. Rangja és tisztsége, 7. A fogságba esés dátuma, helye, 8. Szolgálati megjegyzések.

III. *Személyi dosszié (Уцотное gyelo):* a hadifoglyra és internáltra vonatkozó valamennyi iratot, adatot magában foglalja. A kihallgató tiszt összesen 41 kérdésre kért és írt választ. A fedőlapon szerepel a dosszié száma, adatok a táborról, érkezésének dátuma, vezetéknéve, személynéve, apja neve, mikor és miből kifolyólag zárták le a személyi dossziét. A belső oldal különböző irat-adatokat, kihallgatási ívet, egyéb dokumentumokat, információkat, elhalálozás esetén jegyzőkönyvet, a temetkezésről kiállított igazolást stb. tartalmaz. Feltüntetésre kerül a rab szabadulásának, elutazásának dátuma, célállomása is.

IV. *A hadifogly 2. sz. kartotéklapja.* A fedelén, a kartotéklap baloldalán feltüntették a rab vezetéknévét, személynévét, apja nevét, születési évét és helyét, bevonulás előtti lakcímét. Szerepel továbbá foglalkozása, iskolai végzettsége, párttagsága, nemzetisége, állampolgársága, a hadseregnél és más szervezetnél betöltött legutolsó beosztása, utolsó rangja, rendfokozata. A jobboldalon szerepel a tábor száma, az egyik barakkból a másikba való áthelyezés dátumai, dossziéjának száma, fogságba esésének dátuma. A hátoldalon szerepelt a fogságba esés helye, az egység száma, valamint szállításával kapcsolatos megjegyzések. Lent: a kartotékot kiállító munkatárs neve, a kiállítás dátuma.

V. *A hadifoglyok mozgásáról szóló napi összesített nyilvántartás.* Az itt feltüntetett rovatok részletezik a rab mozgását, nyomon követését, honnan érkezett, hova távozott. Az összefoglaló jelentést aláírta a tábor parancsnoka és a tábor 2. részlegének parancsnoka.

²⁹ Lásd a Dupka Elek személyi dossziéjáról készített másolatot a mellékletben.

³⁰ A 207/0 főtábor Szolikamszk erdőövezte körzetében állították fel: GPS-hossza: 59.6333. GPS-szélesség: 67.7667.

³¹ DUPKA GYÖRGY: „Hova tűnt a sok virág...” i. m. 54-56. p.

³² Lásd: RÓZSÁS JÁNOS: GULAG-lexikon. Püski Kiadó, Budapest, 2000. Ebben a könyvében több mint 30 sorstársának közli életrajzát, akik Szolikamszkban raboskodtak, illetve haltak meg.

³³ Lásd: Kruglov vezérezredes utasítás: 4. A Szovjetunió Belügyi Népbiztonságának 413. sz. direktívája az elhalálozott hadifoglyok nyilvántartásának rendjére vonatkozó utasítás kihirdetéséről. Lásd még: Petrov vezérőrnagy és Gyenyiszov hadtáp-őrnagy Utasítását az NKVD hadifoglytáborai és hadifoglykórházaiban elhalálozott hadifoglyok személyi nyilvántartó okmányainak kiállítására. In: Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban. i. m. 76-80. p.

³⁴ Forrás: Csernisev vezérezredes utasítása. 7. sz. ügyirat (ЗУН/47-48.), eredeti forráshelye: РГВА Ф. Гл. Оп. 5е. Д. 2. Л. 116 об . 117. Типографский экз. Először a *Военнопленные в СССР 1939-1956* című könyvsorozat 1. kötetében jelent meg a 462-463. oldalon. Innen vették át a *Magyar Hadifoglyok a Szovjetunióban* című könyv szerkesztői (főszerk.: Varga Éva Mária). Lényegében e direktíva alapján alakították ki azt az adatbázist, amit a hadifoglytáborokban elhunytak sírjainak keresése során mi is használtunk. Lásd még: DUPKA GYÖRGY: „Hova tűnt a sok virág...” i. m. 203-204. p.

Tárolt változata: <http://www.haboruskeresoszolgalat.hu/?id=6#id=7&t=23&page=45> (2012)

³⁵ Forrás: 2. A temetők jegyzéke köztársaságok, határ menti területek és területek szerint. In: Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban... i. m. 491-520. p. A fenti táblázatot a jelzett dokumentumban között „A köztársaságokban, határmenti területeken és területeken meglévő temetőkhöz eltemetett elhunyt hadifoglyok és internáltak általános jegyzéke” (levéltári forrása: RGVA f. 1p. op. 1e. gy. 96 és 96a) felhasználásával állítottam össze, amely nem tekinthető az 1941-1953 közti időszak teljes magyar veszteség-statisztikájának, ennél több mint százezerre tehető a halálozási mutató.

³⁶ Varga Éva Mária, Tarhova, Nonna Szergejevna: Szerkesztői megjegyzések: In: Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban... i. m. 47-48. p.

³⁷ Az első számadat az eltemetett hadifoglyokra, a második az internáltakra vonatkozik.

³⁸ Lásd: Kalmanovics orvos alezredes, Karon orvos alezredes jelentésének kivonatát a hadifoglyok közti elhalálozás és megbetegedés megelőlegezése érdekében hozott szükséges intézkedésekről: Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban... i. m. 184-185. p.

³⁹ Lásd a legelterjedtebb betegségeket a rabok körében: dystrophia, dystrophia alimentaris, pellagra, flekktífusz, hastífusz stb.: éhezési betegség, puffadásos betegség, éhezési vízenyűség, mindez a hiányos alultápláltság váltotta ki. Avitaminosis – a vitaminhiányos állapot súlyosabb formája. Vérhas (dizentéria), kiütéses tífusz, hastífusz stb. A teljes legyengülés sok ezer beteg rab halálát okozta.

1.) A láger állandó egészségügyi szerveként működött a munkaképesség-megállapító bizottság, amely a rabokat munkaképességi csoportokba osztotta be. Hatáskörükbe tartoztak az „ókás”-ok, („OK”, ozdorovityelnaja komanda, egészségjavító osztag). Általában a munkaképtelen, de nem kórházban fekvő rabokat sorolták ebbe a kategóriába.

2.) A nagyobb táborokban a fertőző betegségeket terjesztő férgek (tetvek), kullancsok ellen fertőtlenítő kamrákat létesítettek. Ismert tisztálkodási eszközök közé tartozott a kellemetlen szagot árasztó, kautisz tartalmú „K”-szappan, ezt a tetvek és bolhák ellen használták.

⁴⁰ Lásd a differenciált étkezési normát: A 2. világháború alatt az NKVD által bevezetett rendelkezés értelmében egy rab átlag kenyérfejadagja napi 400 gramm volt, a rabkórházakban 500 gramm, a menetszlopban úton lévőknek 600 grammot írt elő a szabályozás. Ez a rendelet sok ezer elgyengült ember kiéhezését, majd halálát okozta.

⁴¹ Lásd: Kruglov vezérezredes parancsát: 7. sz. ügyirat (ЗУН/49-52), eredeti forráshelye: РГВА Ф. 1п. Оп. 37а. Д. 1. Л. 127-129. Типографский экз. Опубликовано. *Военнопленные в СССР 1939-1956. С. 370-372: Венгерские военнопленные в СССР: Документы 1941-1953 годов.* i. m. 123-127. p. Magyarul kiadott változata: 19. A Szovjetunió Belügyi Népbiztonsága 00683. sz. parancsa a hadifoglyok élelmiszerellátmányi normájára vonatkozó előírások megváltozásáról (csatolva 5 melléklet) In: Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban. i. m. 136-143.

⁴² GULYÁS GYULA-GULYÁS JÁNOS: Malenkij robot. Filmszociográfia. Századvég Kiadó, Budapest, 1990. 22. p.

⁴³ Lásd Makov őrnagy, későbbiekben ezredes a SZU NKVD GUPVI 2. ügyosztályának parancsnoka jelentését: A Szovjetunió Belügyi Népbiztonsága Hadifogly- és Internáltügyi

Főparancsnoksága 2. ügyosztályának kimutatása a honvédelmi népbiztosság munkaszászlóaljaiban lévő hadifoglyok nyilvántartásba vételéről. In: Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban. i. m. 350-351.p.

⁴⁴ Lásd Kruglov vezérezredes feljegyzését. Ügyirat: 88. Sz. Ny. Kruglov belügyminiszter feljegyzése V. M. Molotov, a Minisztertanács elnöke számára a belügyminisztérium táboraiiban, A fegyveres erők minisztériuma különleges kórházaiban és munkaszászlóaljaiban lévő magyar hadifoglyokról az 1946. augusztus 1-jei állapot szerint. In: Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban. i. m. 355-356.p.

⁴⁵ Lásd Kruglov vezérezredes feljegyzését. Ügyirat: 92. Sz. Ny. Kruglov belügyminiszter feljegyzése a Ja. Visinszkij külügyminiszter-helyettes számára a belügyminisztérium hadifoglytáboraiiban, a különleges kórházakban és a munkaszászlóaljakban lévő magyar hadifoglyok és internáltak létszámáról. In: Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban. i. m. 364-365.p.

⁴⁶ Lásd Krivenko altábornagy, a SZU MVD GUPVI parancsnokának szigorúan titkos kimutatását a 86. sz. ügyiratban. In: Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban. i. m. 352.p.

⁴⁷ Lásd Krivenko altábornagy, a SZU MVD GUPVI parancsnokának szigorúan titkos kimutatását a 90. sz. ügyiratban. In: Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban. i. m. 357.p.

⁴⁸ Lásd Kruglov Sz., a Szovjetunió belügyminisztere szigorúan titkos feljegyzését a 92. sz. ügyiratban. In: Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban. i. m. 364.p.

⁴⁹ Lásd Filippov altábornagy, a SZU MVD GUPVI parancsnokának szigorúan titkos kimutatását a 93. sz. ügyiratban. In: Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban. i. m. 366. p.

⁵⁰ Lásd Petrov altábornagy, a SZU NKVD GUPVI parancsnokhelyettesének szigorúan titkos kimutatását. In: Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban. i. m. 347.p.

⁵¹ Lásd Filippov altábornagy, a SZU MVD GUPVI parancsnokának szigorúan titkos kimutatását a 93. sz. ügyiratban: A Szovjetunió belügyminisztériuma hadifogly és Internáltügyi Főparancsnokságának „*Kimutatása a Magyar hadifoglyokról és internáltakról az 1947. április 1-jei állapot szerint.*” In: Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban. i. m. 369-370. p.

⁵² Uo. Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban. i. m. 369. p.

⁵³ Lásd bővebben az uráli enciklopédia idevonatkozó részét: <http://www.ural.ru/spec/encycyclopaedia-9-809.html> (2012)

⁵⁴ DOVHANICS O. (1997): *Akik átszöktek a Szovjetunióba. Sorsuk további alakulása.* In: *Ukrajna emlékkönyve*, i. m. 38-39. p.

⁵⁵ Lásd: DUPKA (szerk. és összeállít.), 1993: „*Sötét napok jöttek...*” , i. m.

⁵⁶ Lásd az OSZFSZK büntetőtörvénykönyvének hírhedt 58. és az Ukrán SZSZK büntetőtörvénye 54. paragraffussal megegyező cikkelyeit, alpontjait, bővebb értelmezése a lentebb jelzett forrás-anyagban: *1/a. egyértelmű, közvetlen hazaárulás; 1/b. hazaárulás, a kommunista rendszer gyengítése; 2. fegyveres felkelés a rendszer ellen; 3. az ellenség támogatása; 4. az ellenség támogatása agitációval; 5. a Szovjetunió megtámadásának elősegítése; 6. kémkedés; 7. kártétel, károkozás ipari, kereskedelmi, közlekedési és pénzügyi téren; 8. terrorcselekmény végrehajtása; 9. diverzió (kártétel rombolással); 10. szovjetellenes propaganda; 11. szovjetellenes csoportos agitáció, propaganda; 12. politikai büntény feljelentésének elmulasztása; 13. a cári rendszer kiszolgálása; 14. szabotázs, gazdasági ellenforradalom.* In: DUPKA (szerk. és összeállít.), 1993: „*Sötét napok jöttek...*” , i. m. 13-32.

⁵⁷ 1949-től a GULAG-táborvilág 53 főigazgatóságának több ezer lágerében, 425 településében, mintegy 2000 különleges kommandatúráján a fogolylétszám 2 356 685 főre emelkedett. Még a Sztálin halála utáni amnesztia idején, 1956-ban is egymillió volt a politikai rabok száma. A hivatalos adatok szerint 1932–1956 között 1 606 742 fő halt meg a GULAG-táborokban.

⁵⁸ BENDÁSZ ISTVÁN-BENDÁSZ DÁNIEL: Helytállás és tanúságtétel. A munkácsi görög katolikus egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjai. Galéria-Écriteure, Ungvár-Budapest, 1994. 31-32. p.

⁵⁹ RÓZSÁS JÁNOS: GULAG-lexikon, i.m. 15. p.

⁶⁰ BENDÁSZ ISTVÁN-BENDÁSZ DÁNIEL: Helytállás és tanúságtétel, i. m. 41. p.

⁶¹ DR. ORTUTAY ELEMÉR, „...Holnap is felkel a nap”. Emlékeim. Intermix, Ungvár-Budapest, 1993. 43-44. p.

⁶² BENDÁSZ ISTVÁN: *Öt év a szögesdrót mögött: egy kárpátaljai pap a GULAG munkatáborában*. Abaliget, Lämpás, 2000.

⁶³ MANDRIK ERZSÉBET: *A pokol bugyraiban*. Egy viski parasztlány a sztálini lágerekben. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1994.

⁶⁴ MÉSZÁROS SÁNDORNÉ: *Elrabolt éveim a GULAG-on*. Emlékirat. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 2000.

⁶⁵ BOTLIK JÓZSEF: *Görög katolikus vértanúk a Kárpát-medencében 1914–1976*. Budapest, 2010. 50-101. old.

⁶⁶ RISKÓ MARIANNA: *Ferencesek Nagyszőlősen*. Ötszáz éves jelenlét térben és időben. Új Ember, Budapest, 2007, 109-110. old.

⁶⁷ SZENDREY ANITA: *Adalékok a beregszászi római katolikus egyház történetéhez (1938–1963)*, 31-35. old., [http://www.szabarchiv.hu/drupal/sites/default/files/ndrey%20Anita%20-%20Adal%C3%A9kok%20a%20beregsz%C3%A1sz%20r%C3%B3mai%20katolikus%20egyh%C3%A1z%20r%C3%B6rt%C3%A9net%C3%A9hez%20\(1938-1963\).pdf](http://www.szabarchiv.hu/drupal/sites/default/files/ndrey%20Anita%20-%20Adal%C3%A9kok%20a%20beregsz%C3%A1sz%20r%C3%B3mai%20katolikus%20egyh%C3%A1z%20r%C3%B6rt%C3%A9net%C3%A9hez%20(1938-1963).pdf) (2012)

⁶⁸ DÓZSA: *Aki újjáépítette a leégett templomot*. In: Kárpátalja, 2009. január 9.

⁶⁹ BALOGH SÁNDOR: *Sorsüldözöttek*. Ungvár, Galéria Kiadó, 1992.

⁷⁰ *Jó pástor volt*. Emlékkönyv. Gecse Endre kárpátaljai mártír tiszteletes emlékezete. Összeállította: GORTVAY ERZSÉBET. Intermix Kiadó, 2003.

⁷¹ FORGON PÁL: *Ott voltam, ahol a legszebb virágok nyílnak*. Egy kárpátaljai magyar református lelkész a GULAG-on. Budapest, Kálvin, 1992. U.ő: *Ábeltől Antipásig. Verses Biblia-értelmezések. Koporsók, temetések, sírok a Biblia világában*. Intermix Kiadó, 1994. Forgon Pál (Szernye, 1913. I. 7. – Nyíregyháza, 2004) 1978. január 12-től 16 éven át volt a Kárpátaljai Református Egyházkerület püspöke.

⁷² GULÁCSY LAJOS: *Mélységből a magasba*. Bizonyágtételt az elmúlt időkről. Beregszász, 2009. <http://mek.niif.hu/03500/03531/html/index.htm>

⁷³ HARGITA ÁRPÁD: *Tűzoszloppoddal jéghegyek között*. Zimányi József életútja. Fundamentum Alapítvány, Budapest, 1995.

⁷⁴ A mordvinföldi Jávászbán (7. sz. láger) igen sok kárpátaljai fiatal életét keserítette meg a rabság: Pk ugyanis az 1956-os magyar felkelésre reagálva ellenálló csoportokat szerveztek, szovjetellenes röpiratokat, falragaszokat terjesztettek. Az ungvári szovjetellenes ifjúsági szervezetből **Benyák Nándor**, **Orlovszky Vince**, **Kulesár János Tibor**, a nagyszőlősből **Illés József** (Nevetlenfalu), **Varga János** (Feketeardó), **Kovács Zoltán** (Nagyszőlős), **Dudás István** (Nagyszőlős), a mezőkaszonyból **Szécsi Sándor** (Mezőkaszony), **Ormos István** (Mezőkaszony), továbbá az egyéni ellenállók, az ungvári **Volodimír Margitics** és **Melnik Jenő**, a munkácsi **Dóri János** került ide. Magyar származású szovjet katonaként nem volt hajlandó harcolni magyar testvérei ellen a munkácsi **Lukács Mátyás**, a fancieskai **Bucsella József**. Lukács 4, utóbbi 35 évig raboskodott. **Bucsella József** Budapest ostroma idején csatlakozott a felkelőkhöz, ezért a szovjet katonai törvénszék halálra ítélte. Bármilyen hihetetlen, a kivégzést túlélte: a koponyacsontjába fűrődött golyót kioperálták, majd felgyógyulása után elítélték. A Mordvin ASZSZK 7. sz. lágerében is megfordult, majd örökös száműzetésre vitték Szibériába. Az ezredforduló után tért haza. Mint emlékiratában írja: „*A kommunisták elrabolták életem ötven évét, mert magyar voltam, s mert nem akartam 1956-ban fegyvert fogni a fajtám ellen.*”

⁷⁵ KOTEK, JOËL - RIGOULOUT, PIERRE: *A táborok évszázada*. Nagyvilág Könyvkiadó, 2005. Lásd még: http://frankaegom.ofm.hu/irattar/irasok/gondolatok/konyvismertetesek/konyvek_11/taborok_evszazada/a_taborok_evszazada.htm (2012)

⁷⁶ Baradlai Pál: *Én, a 835-ös*. Önéletrajzi regény. FSP Literátor Nyomda KFT, Budapest, 1993.

⁷⁷ Baradlai Pál: *Én, a 835-ös, i. m. 211-212. p.*